

Jemtland

Der de høye fjell
Står forankret i evigheten
Der disen alltid letter
Og blåveisen blomstrer

Der den glitrende bekken
Sildrer i uendelighet
Og vinterens kalde krystaller
Forenes med de flytende tårer

Der morgensolen
Treffer de duggbelagte blader
Og stråene danser i vindpust
På de uendelige enger

Atter faller løvet
Og det kalde mørket
Skal sette alt liv på prøve

Tusen vingeslag
Kan aldri temmes
Men folket
Vil alltid prøve

Astri Moldal

Forord

Jeg ønsker å takke min veileder, Magne Njåstad, for hjelp til å omsette mine tanker og ideer til et sluttprodukt. Videre ønsker jeg å takke Espen Madslangrud for gode tilbakemeldinger på språk og formuleringer. Avslutningsvis fortjener Astri Moldal en stor takk - hun har vært tålmodig og snill med en til tider meget stresset og fraværende kjæreste. I tillegg er hun forfatter av det flotte diktet *Jemtland*, noe som fortjener en ekstra oppmerksomhet.

Kapittel 1: Innledning	1
1.2 Emne og problemstilling.....	1
1.2 Historiografi.....	2
1.2.1 Statsutvikling i Europa på 1500- og 1600-tallet	2
1.2.2 Statsutvikling i Norden på 1500- og 1600-tallet.....	5
1.2.3 Den historiske utviklingen i Jemtland.....	8
1.3 Kilder og struktur.....	13
1.3.1 Kongebrevene	13
1.3.2 Tingprotokollene	14
1.3.3 Den Trondheimske Reformatsen i 1589.....	14
1.3.4 Oppgavens struktur	15
Kapittel 2: Reformasjon - og statsintegrasjon i Jemtland 1570-1645	16
2.1 Reformasjonen	16
2.2 Jemtlands geografi, befolkningstall og næringsliv	18
2.3 Stettin-freden	19
2.4 Forlening før Kalmarkrigen.....	20
2.5 Kalmarkrigen	21
2.6 Integrering etter Kalmarkrigen.....	22
Kapittel 3: Kongemaktens kirkepolitikk.....	25
3.1 Den geistlige overføringen fra Uppsala til Trondheim	25
3.2 Danifisering og uniformering av geistligheten	26
3.3 Planer for skole på Vesterhus.....	26
3.4 Danske prester	29
3.5 Den Trondheimske Reformatsen i 1589.....	33
3.6 Sanksjoner på prestenes yrings- og handlingsmønster	35
3.6.1 Christian IV øker sin kontroll over presteskapet	38
3.6.2 Tingene også en instans for uniformering av presteskapet	40
3.7 Et uniformt og integrert presteskap?.....	41
3.8 Konklusjon	42
Kapittel 4: Prestenes møte med lokalsamfunnet.....	44
4.1 Lands- og lokaltingene.....	44
4.2 Sakskategorier	45
4.2.1 Personlig konflikt	46
4.2.2 Økonomi	52
4.2.3 Annet	61

4.3 Konklusjon	63
Kapittel 5: Konklusjon.....	65
5.1 Geistlighetens rolle i integrasjonen av Jemtland i Danmark-Norge.....	65
5.2 Den jemtske utviklingen i et europeiske statsutviklingsperspektiv	67
Litteraturliste.....	69
Vedlegg: Relevans for læreryrket.....	71

Kapittel 1: Innledning

1.2 Emne og problemstilling

Emne for denne oppgaven er geistlighetens rolle i den dansk-norske statens integrasjonspolitik i Jemtland mellom 1571 og 1645.

Før den geistlige overføringen i 1571 hadde provinsen en forholdsvis autonom status i den dansk-norske statsmakten, en status som kom under press på grunn av de tydelige statsutviklingstendensene i Europa på 1500- og 1600-tallet. De politiske enhetene fikk klarere territorielle og politiske avgrensninger, og statsmakten ble sentralisert. I disse prosessene spilte geistligheten en sentral rolle i de reformerte statene. Reformasjonen gjorde at den geistlige og verdslige øvrigheten ble samlet i statsadministrasjonen. Den dansk-norske kongemakten fikk derimot ikke denne muligheten i Jemtland gjennom reformasjonen, siden det geistlige lå under den svenske kongen. Derfor hadde Jemtland en forholdsvis unik posisjon i Danmark-Norge etter reformasjonen - geistligheten i området ble ikke integrert i statsadministrasjonen.

Espen Andresen har forsket på den statlige integreringen av Jemtland, hovedsakelig mellom Kalmarkrigen (1611-1613) og Hannibalfeiden (1643-1645), og han viser til at integreringen var betydelig.¹ Min oppgave kan sees på som en forlengelse av Andresens arbeid, og den analyserer en faktor som ikke blir tilstrekkelig belyst av Andresen - geistlighetens rolle i integrasjonen.

Målet med denne oppgaven er derfor å undersøke om, og eventuelt hvordan, kongemakten ønsket og evnet å bruke den nyervervede geistlige kontroll i integrasjonen av Jemtland. Dette gjøres ved å undersøke kongemaktens tiltak ovenfor kirken og prestene, deretter analysere hvordan disse tiltakene ble mottatt lokalt. De fleste geistlige forordninger og endringer i Jemtland etter 1571 omhandler prestestanden, og prestene er derfor oppgavens naturlige undersøkelsesobjekt.

Den jemtske utviklingen vil også sees i lys av den europeiske statsutviklingen på 1500- og 1600-tallet. Dette er nødvendig fordi den presenterer rammer som er viktige for å forstå hendelsene i Jemtland.

¹ E. Andresen. *Landskap og maktstat*. Östersund 2000.

1.2 Historiografi

Den teoretiske innfallsvinkelen til oppgaven er forskning gjort på statsutvikling i Europa og Norden, og forskning gjort på den historiske utviklingen i Jemtland. Først skal statsutviklingen i Europa presenteres, deretter den statlige utviklingen i Norden på 1500- og 1600-tallet. Presentasjonen av den europeiske og nordiske statsutviklingen er spesifikt rettet mot det som skjedde i Jemtland, og den må derfor ikke forstås som en generell og utfyllende beskrivelse av statsutviklingen. Den skal gi oss informasjon, forståelse og rammer som vil hjelpe til i drøftingen av det historiske hendelsesforløpet i Jemtland. Avslutningsvis i historiografien skal det sees nærmere på den historiske utviklingen i Jemtland. Den presenteres gjennom to underkapitler. Det første underkapitlet tar for seg den verdslige utviklingen, med et fokus på statsintegrasjonen 1571-1645, og det andre underkapitlet tar for seg den geistlige utviklingen. Gjennom presentasjonen av historiografien vil oppgavens forståelse av begrepet stat også spisset. Det blir heller ikke her presentert en universell og generell forståelse av begrepet, men en forståelse som hjelper til i analysen av den jemtske utviklingen.

1.2.1 Statsutvikling i Europa på 1500- og 1600-tallet

Den moderne stat baserer seg på mønstre som vokste frem i Europa fra ca. 1100. En noe enkel beskrivelse er at den føydale organiseringen måtte vike for de autonome og suverene statene. For både Europa og Danmark-Norge kom det en periode 400 år senere, på 1500- og 1600-tallet, der statenes betydning og dominans økte betydelig. Den økte statsutviklingen kan kobles opp mot reformasjonen. Kongemaktens overtakelse av den katolske kirkes administrasjonsapparat blir av Carsten Bach-Nielsen fremmet som fordelaktig om man ønsket å styrke staten.²

I dagens samfunn bærer i stor grad det politiske og byråkratiske staten, de er ikke på samme måte som på 1500- og 1600-tallets stater avhengig av fyrste-/kongemakten. Niccolò Machiavelli tar for seg den øverste myndigheten, fyrste-/kongemakten, i statsadministrasjonen i verket *Fyrsten*.³ Han viser til at staten er den ideelle måten å strukturere samfunnet etter, og at dens fremvekst og suksess krever en sterk og handlekraftig fyrste. Verket er en modell for hvordan en fyrste kan beholde og utvikle sin makt og kontroll over staten. I sin beskrivelse viser Machiavelli til en rekke ulike faktorer fyrsten måtte ta hensyn til. Militær makt og evnen

² C. Bach Nielsen. *Kirkens historie – bind 2*. København 2012.

³ N. Machiavelli. *Fyrsten*. (Oversatt og med innledning av Jon Bingen) Oslo 1998. (Nytrykk av *Il principe*. Firenze 1523).

til å fremstå som en sterk og kompromissløs leder er det som i hovedsak fremmes som viktig. I tillegg poengteres det at det er nødvendig med støtte i folket og hos adelen.⁴ Statsmaktene sentrerte seg rundt fyrsten/kongens regjering, og tronskifter førte til en fare for store endringer i staten, geografisk og politisk. Statsutviklingen på 1500- og 1600-tallet skapte derimot sterke og forutsigbare stater, og fyrstens/kongens betydning for forutsigbarheten politisk og geografisk minket.

Charles Tilly ønsker i boken *The Formation of National States in Western Europe* å presentere en modell som tar tak i flere av de ulike årsakene som resulterte i statsveksten og -utviklingen. Verket er et samarbeidsprosjekt skrevet av åtte historikere, med nevnte Tilly i spissen. De syv andre som har bidratt er Samuel E. Finer, Gabriel Ardant, Rudolf Braun, David H. Bayley, Peter Lundgreen og Stein Rokkan. Det kommer tydelig frem i verket at det er utfordrende, om ikke tilnærmet umulig, å kartlegge alle faktorene som lå til grunne for utviklingen av staten som den dominerende politiske enheten i Europa, og videre presentere disse faktorene i en modell.⁵

Tillys beskrivelse av statsbegrepet separerer mellom stat og nasjon, og han påpeker at nasjonen/statsnasjonen kun kan sees på som resultatet av fremveksten til staten. Disse begrepene separeres også i denne oppgaven, og nasjonsbygging blir heller ikke behandlet her. Tilly hevder at staten var en organisasjon som ansatte personell for å kontrollere sitt geografiske område og befolkningen, og at en profesjonalisering av administrasjon og byråkratiet bidro til en sterkere statsmakt. Av Tilly vises det blant annet til at autonomitet, territorial kontroll og sentralisering er klare kjennetegn på den moderne stat.⁶

For at staten skulle ha mulighet til å vokse frem som den dominerende måten å strukturere samfunnet på, var det sentralt at det eksisterte en særegen kulturell likhet på 1500-tallet, og Tilly viser til at Europa var relativt likt innen for eksempel språk, familiestruktur, religion, lov, jordbruk og administrativ praksis.⁷ I Nordvest-Europa var likhetene enda klarere enn på resten av kontinentet, og den lutherske tro fikk aller sterkest fotfeste her. Dette ga et unikt utgangspunkt for de skandinaviske politiske enhetene til å utvikle sterke stater.

Verket presenterer en rekke ulike faktorer som påvirket fremveksten av staten, og disse blir drøftet sammen og opp mot andre teorier. De faktorene som blir belyst er militære, økonomiske, skatter og sosiale strukturer, politisk utvikling og politi, mattilgang og opprør, og rekruttering og trening av administrativt personell. I en oppsummering av Tillys arbeid kan

⁴ Ibid: 28-33 og 124-125.

⁵ C. Tilly. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton 1975: 3-5.

⁶ Ibid: 70-71.

⁷ Ibid: 17-19.

det vises til at indre og ytre uro, opprør og krig, stod bak mye av den historiske utviklingen, og at oppbyggingen av det administrative og byråkratiske ofte kom som et resultat av uroen. Allikevel er det nødvendig å klargjøre at budskapet i modellen ikke nødvendigvis er at indre og ytre uro var de utløsende årsakene, på tross av at de spilte den dominerende rollen. Konflikt og krig alene kan absolutt ikke beskrives som unikt for 1500- og 1600-tallet, det har vært en rekke konflikter i Europa både før og etter statsveksten tiltok. Derfor virker det som om forholdene rundt bidro til å skape de rammene som krevdes for at den ytre og indre uroen kunne resultere i en statsvekst. Blant annet påpekes det at muligheten og evnen til å hente inn skatter og ressurser var sentral for å bygge ut og sentralisere det militære. Det å hente inn skatt var ikke uproblematisk på 1500- og 1600-tallet, og Gabriel Ardant hevder at det å hente inn skatter var utfordrende når store deler av befolkningen var selhjelpende bønder. For å kunne hente inn skatter effektivt var det nødvendig med handel og et godt utviklet finansielt system, helst en pengeøkonomi.⁸

Joseph Strayers arbeid med statsutvikling må også presenteres. Dette fordi han tar tak i noe som var viktig for at den dansk-norske stat evnet å øke sin innflytelse i Jemtland, nemlig utviklingen og styrkingen av byråkratiet/øvrigheten. Denne tematikken blir også behandlet hos Tilly, men det er et ytterligere behov for å klargjøre de strukturelle og byråkratiske endringene i statsapparatet.

Strayer hevder det er vanskelig å definere hva en stat er, men han viser til noen kjennetegn. Han viser til at staten var noe abstrakt som eksisterte i hjertet og tankene til folket. Videre viser han til at opprettelsen av permanente politiske institusjoner var et tegn på at det var en stat, om det i tillegg var en lojalitet til disse hos folket.⁹ Denne beskrivelsen kan sees på som litt åpent, siden det er en beskrivelse som kan brukes om alle politiske enheter før de eventuelt kolliderer/avvikles. Like fullt viser det hvilken retning Strayer ønsket å gå med arbeid sitt, han ønsket å se på fremveksten av de permanente uavhengige politiske institusjonene og veksten i byråkratiet.

Strayer fremhever det økende byråkratiet som sentralt for oppblomstringen av staten. Videre hevder Strayer at det allerede på 1300-tallet var tydelige tegn på at staten skulle bli den dominerende måten å organisere de politiske enhetene i Europa på. I tillegg påpeker han at det var de historiske realitetene i Europa som gjorde det mulig for staten å overleve. Det tok 400-500 år før de europeiske statene overvant sine åpenbare svakheter. På tross av at

⁸ Ibid: 174-182.

⁹ J. Strayer. *One the Medieval Origin of the Modern State*. Princeton 1998. (Nytrykk av *On the Medieval Origin of the Modern State*. Princeton 1970): 5-10.

lojaliteten til staten overgikk, i de fleste tilfeller, alle andre politiske lojaliteter, betød ikke det at lojaliteten var spesielt sterk.¹⁰ Men det vokste etter hvert frem politiske og byråkratiske strukturer som styrket statens kontroll over sine områder og sin befolkning.¹¹

Strayer er blitt kritisert for å ta hensyn til for få faktorer i den historiske utviklingen, siden han kun viser til veksten i byråkratiet og profesjonaliseringen av det administrative. Av kritikerne påpekes det at det eksisterte en rekke andre faktorer som bidro til fremveksten av staten. Denne kritikken kan sees på som til dels ufortjent. Det kommer tydelig frem i verket at Strayer er bevisst på at det eksisterte andre faktorer, og han påpeker spesifikt at han hadde sitt fokusområde på det administrative og byråkratiske. Verket må ikke forstås som svaret på hvordan den moderne staten vokste frem, men heller som et ledd i en mer helhetlig historisk beskrivelse av fenomenet.

Tilly og Strayer er brukt for å presentere en modell det kan jobbes ut i fra i analysen av statsintegrasjonen i Jemtland. Evnen til å hente ut ressurser fra befolkningen, og skape et effektivt næringsliv, var nødvendig for å kunne utvikle byråkratiet og forsvare området mot indre og ytre opprør, to absolutte krav for å kunne utvikle en sterk og forutsigbar stat. Oppgavens forholdsvis enkle modell for statsutvikling kan derfor i stor grad beskrives gjennom den økonomiske, politiske og militære utviklingen. Denne modellen gir noen rammer og strukturer vi kan sammenligne den jemtske utviklingen med.

Får å få en bedre forståelse av de lokale forholdene i Jemtland, vil det nå sees nærmere på statsutviklingen i Norden på 1500- og 1600-tallet.

1.2.2 Statsutvikling i Norden på 1500- og 1600-tallet

De geopolitiske realitetene i Norden var forholdsvis ferske i 1571. De to suverene statene Danmark-Norge og Sverige beveget seg i hver sin retning etter at Christian II mistet makten i 1623. Sverige kom under styret til kong Gustav Vasa og Danmark-Norge ble liggende under Fredrik II. Harald Gustafssons forskning viser i boken *Gamla riken – nya stater* til at Kalmarunionen, som endte med Christian IIs fall, ikke kan forstås som en sterk politisk enhet, og at Danmark, Norge og Sverige ofte ble omtalt som separate riker i unionstiden.¹² Allikevel var unionsbruddet et tydelig steg mot et klarere tostatssystem i Norden, med Danmark-Norge og Sverige som de dominerende statene. Det ble større avstand og et høyere spenningsnivå mellom statene etter unionen, noe som kulminerte i en rekke konflikter utover 1500- og 1600-

¹⁰ Ibid: 57-64.

¹¹ Ibid: 6.

¹² H. Gustafsson. *Gamla riken – nya stater*. Stockholm 2000: 31-39.

tallet. Dette var en tendens som også gjorde seg gjeldende i resten av Europa i samtiden - de europeiske statene ble klarer avgrenset og den interstatlige konkurransen økte betydelig.

På 1500-tallet var ikke staten like viktig som i dag for befolkningens identitetsforståelse, men allikevel ble det brukt kollektive betegnelser som svensker, dansker og nordmenn.¹³ Gustafsson viser til at det eksisterte en bevissthet rundt hvem som tilhørte de ulike områdene, men at denne bevisstheten ikke nødvendigvis var knyttet opp til de sentraliserte statsmaktene. Man forsto i større grad identitet som kulturelt betinget, ikke statlig. De løse tilknytningene til statsmakten kommer blant annet til uttrykk gjennom den statlige tilknytningen Jemtland hadde til de forskjellige tidene. Bull viser til at jemtene ofte skiftet «lojalitet», og på 1500-tallet søkte de for eksempel østover mot Sverige.¹⁴ Å hevde at de søkte østover gjennom hele 1500-tallet er muligens en noe bastant påstand. Morten Brattbak viser blant annet til at jemtene, som var misfornøyd med det norske styret, ba Sten Sture om støtte under urolighetene i Norden 1519-1541, før han videre hevder situasjonen roet seg frem til utbruddet av syvårsakrigen i 1563, etter at kongemakten i Danmark-Norge hadde satt inn sin egen kongsmann, Trond Olsson, i provinsen.¹⁵

På tross av at det ble et tostatssystem i Norden etter Kalmarunionen, var det ingenting som tilsa at den moderne staten som eksisterer i dag skulle komme til å dominere på sikt. Dette gjaldt også i Europa. Gustafsson viser til at den typiske staten i det tidligmoderne Europa var *konglomeratstaten* i artikkelen *The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe*.¹⁶ Begrepet konglomeratstat blir også brukt av Gustafsson i *Gamla riket – nye stater*, og artikkelen kan derfor sees på som en forlengelse av dette arbeidet. Konglomeratstatene bestod av en rekke ulike provinser, hvor alle hadde stort forhandlingsrom politisk og ofte oppførte seg veldig ulikt. Hver provins gikk alene inn i forhandlinger med sin fyrste/konge om lover, privilegier osv., noe som ofte førte til veldig ulik tilknytning til staten. Danmark-Norge på 1500- og 1600-tallet var et godt eksempel på en slik konglomeratstat, den oldenborgske fyrsten måtte blant annet forholde seg ulikt til områdene Slesvig-Holstein og Norge. Man kan ikke forstå konglomeratstatene som uniforme og solid politiske enheter på samme måte som man gjør når man snakker om dagens moderne stater. Den politiske organiseringen var mer dynamisk, og det kom ofte store endringer geografisk, økonomisk og politisk. Gustafsson hevder videre at statsutviklingen foregikk i de

¹³ Ibid: 289-290.

¹⁴ E. Bull. *Jemtland og Norge*. Östersund 1970. (Nytrykk av Jemtland og Norge. Oslo 1927.): 130.

¹⁵ M. Brattbak. *Jemtland i nordisk politikk 1519-1541*. Masteroppgave ved NTNU Trondheim 2002: 18-19.

¹⁶ H. Gustafsson «The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe» *Scandinavian Journal of History*. 1998: 189.

rammene og strukturene konglomeratstaten presenterte.¹⁷ I tillegg ser man at konglomeratstatenes struktur var sterkt knyttet opp mot fyrsten/kongen. Ved for eksempel tronskifte, som ved Christian IIs fall, risikerte man store endringer.

Gustafsson viser til at det var forskjeller mellom den svenske og den dansk-norske konglomeratstaten. Den svenske staten var i mye større grad en enhet etter Kalmarunionen enn det Danmark-Norge var, det var større strukturell og politisk likhet i Sverige. Dette er viktig å ha i bakhodet når man ser på den dansk-norske kongens problemer med å feste et solid grep om Norge tidlig på 1500-tallet - forskjellene mellom områdenes tilknytning til konglomeratstaten bydde på utfordringer for kongen.

De mer solide *fyrstestaten* vokste frem og gjorde seg gjeldende senere på 1500-tallet og 1600-tallet,¹⁸ noe som til slutt kulminerte i det som beskrives som eneveldet. I Norden kan oppløsningen av Kalmarunionen sees på som et slags utgangspunkt for denne prosessen. Statene kunne fortsatt beskrives som konglomeratstater, men den politiske og kulturelle tilknytningen til statsmakten ble større, samtidig som de geografiske grensene ble tydeligere og fyrstens/kongens stilling sterkere. Denne utvikling slo blant annet ut i full kraft i grenseprovinser som Jemtland etter Kalmarkrigens slutt i 1613.

At områdene i konglomeratstatene stadig ble mer uniforme og tilknyttet fyrsten utover 1500-tallet var ingen tilfeldighet. Reformasjonen spilte en stor rolle i å gi den dansk-norske og den svenske fyrsten/kongen mulighet til å konsolidere sin egen og sin stats makt.¹⁹ Norge stod i en særstilling under Danmark i den dansk-norske staten, og blir beskrevet som mer integrert enn tilsvarende områder i andre konglomeratstater etter reformasjonen.²⁰ Rian, i likhet med Gustafsson, tolker Danmark-Norge som en konglomeratstat, men han går lengre enn Gustafsson i beskrivelsen av Norges unike stilling i den dansk-norske staten. Derfor er det viktig å ikke kun se på Norge som et av områdene i staten. Før Norges ble et tett integrert lydrike, nøytralt område stor politisk og økonomisk frihet på samme vis som andre områder i konglomeratstatene. Endring i tilknytningen til Danmark kan i hovedsak knyttes opp mot reformasjonen i 1536/37. Etter den var ikke lenger begrepet konglomeratstat så dekkende for den Danmark-Norge som tidligere – Norge ble mye tettere integrert i staten.

Øystein Rian viser til at Norge ble en mer sentralisert statsmakt på 1600-tallet, og han knytter dette opp mot en økonomisk utvikling. Keiserkrigen førte blant annet til en stor

¹⁷ Ibid: 212-213.

¹⁸ Gustafsson 2000: 27.

¹⁹ Ibid: 112-113.

²⁰ Ø. Rian. *Den aristokratiske fyrstestaten: 1536-1648* – bind 2 i Danmark-Norge 1380-1814. Oslo 1997: 385-386.

skatteøkning i Norge, og antallet riksomfattende særskatter økte. Etter hvert på 1620-tallet ble også alle skatte- og tollpengene sendt til Akershus, det politiske sentrum og statsholderens tilholdssted, før de ble redistribuert igjen ut i staten.²¹

Rian beskriver styrkingen av statsmakten i Danmark-Norge gjennom to bølger. Den første bølgen blir knyttet til Christian III's krigslykke og reformasjonen, og den andre bølgen kom på 1600-tallet da krigshyppigheten og konfliktene i Norden økte. Denne utviklingen setter han i sammenheng med det som skjedde i Europa, der det var stadige konflikter og kriger.²² Gjennom denne beskrivelsen knytter Rian konflikt og krig opp mot statsvekst. Det kom også en betydelig fordanskning av adelen på 1500- og 1600-tallet. Videre ble det en knebling av befolkningens muligheter til politiske møter og danne organisasjoner.²³ Rian påpeker at det geistliges rolle i styrkingen av staten, spesielt som et ledd i det han beskriver som den første bølgen i statsutviklingen på starten av 1500-tallet under Christian III.²⁴ Allikevel knyttes ikke geistligheten tettere opp mot statsveksten utover at det påpekes at det ble lettere for den oldenborgske fyrsten å kontrollere Norge politisk og kulturelt.²⁵ Rian legger seg derfor på samme linje som de fleste andre som forsker på statsvekst på 1500- og 1600-tallet - han viser til geistlighetens betydning for styrkingen av staten, uten å fremheve den.

På tross av at det er gjort lite arbeid på kirken og reformasjonen i et statsbygningsspektiv, kommer Steinar Imsen inn på temaet i *Superintendenten*.²⁶ Arbeidet tar for seg hvordan den nye stillingen, superintendent, påvirket det geistlige og maktforholdet mellom geistligheten og staten. Hovedpoenget som blir fremmet er at den nye organiseringen gjorde geistligheten fullstendig underlagt og avhengig av kongen. Med andre ord så fikk staten monopol på religionsutøvelsen.²⁷ Det foregikk altså en betydelig sentralisering og integrasjon av geistligheten under og etter reformasjonen i statsadministrasjonen. Forholdene lå altså til rette for at kongen kunne bruke geistligheten, om ønskelig, i Jemtland for å integrere området.

²¹ Ø. Rian. *Jens Juels stattholderskap 1618-1629*. Masteroppgave ved UNIO. Oslo 1975.

²² Ibid: 394.

²³ Ø, Rian. *Embetsstanden i dansketiden*. Oslo 2003: 121-124.

²⁴ Rian 1997: 394.

²⁵ Ibid: 163-171.

²⁶ S. Imsen. *Superintendenten*. Doktoravhandling ved UNIO. Oslo 1982.

²⁷ Ibid: 290-296.

1.2.3 Den historiske utviklingen i Jemtland

Den historiske utviklingen i Jemtland blir her presentert i to ledd. Først vil den verdslige/statlige utviklingen kartlegges, deretter vil den geistlige utviklingen sees nærmere på.

1.2.3.1 Verdslig utvikling

Magne Njåstad viser til at Jemtland ble inkorporert i den norske politiske enheten på 1100- og 1200-tallet. I første omgang viser han til at det i Sverresagaen står at kong Sverre kjempet mot jemtene i 1178-79, og at Jemtland ble en del av Norge i 1223. Utover 1300- og 1400-tallet ble grensene i de nordre delene av Sverige og Norge ytterligere klargjort, og Jemtlands tilhørighet til Norge befestet.²⁸ Årsaken til at geistligheten ble liggende under Uppsala bispedømme da området var en del av den norske statsdannelsen er uklar. Njåstad spekulerer i om det var fordi Jemtland ble en del av Norge etter at Uppsala fikk den geistlige kontrollen i provinsen. I 1164 ble bispesetet Uppsala opprettet, og alle områdene i nord kom under dets kontroll, deriblant Jemtland. Videre vises det til at det så ut som biskopen i Uppsala hadde forholdsvis god kontroll over geistligheten i Jemtland mot slutten av 1400-tallet.²⁹

Edvard Bull viser også til at man med relativt stor sikkerhet kan si at Jemtland tilhørte Norge allerede på 1200-tallet.³⁰ I verket *Jemtland og Norge* behandler Bull Jemtlands rolle som en del av Norge, der fokuset er på endringene i den verdslige tilhørigheten. Gjennom store deler av perioden var Jemtland relativt løst tilknyttet Norge og statsmakten. Bull tar ikke for seg statsutvikling på samme måte som for eksempel Tilly (1975) og Gustafsson (2007). Istedenfor å se på en utvikling innen administrasjonen, byråkratiet, forsvaret osv., blir den politisk tilhørigheten i stor grad behandlet uavhengig av den statlige utviklingen. Bull gir uttrykk for at Jemtland søkte vestover mot Norge frem til ca. år 1500. Etter oppløsningen av Kalmarunionen ble området i større grad dratt østover mot Sverige, noe som materialiserte seg i overgivelsen både verdslig og geistlig ved fredssamtalene i Brömsebro i 1645. Bull hevder videre at den svenske innflytelsen økte sterkt på 1500-tallet.³¹ En utviklingen som i første omgang sammenfalt med den svenske Sten Stures forsøk på å tilrive seg Jemtland, en politikk også Gustav Vasa fulgte opp i store deler av sin regjeringsperiode.³² Sveriges økte tilstedeværelse i området må forstås gjennom den åpne og uavklarte situasjonen i Norden

²⁸ M. Njåstad «The Eastern Realm': The King of Norway and the Border Province Jemtland.» i S. Imsen (red.) *Rex Insularum – The king of Norway and His 'Skattlands' as a Political System c. 1260-c. 1450*. Bergen 2014: 325-327

²⁹ Ibid: 328.

³⁰ Bull 1970: 9.

³¹ Ibid: 130.

³² Ibid: 148-154.

geopolitisk. Provinsene i staten, spesielt grenseområdene, var ofte utsatt for krig og okkupasjon, og resultatet ble til tider at de skiftet statlig tilhørighet.

Janrik Bromè viser til at periodene med konflikt, krig og høy spenning i Norden hadde stor innvirkning på den historiske utviklingen i Jemtland.³³ Verket hans, *Jämtlands och Härjedalens historia – Andra Delen 1537-1645*, som ble utgitt i forbindelse med 300-årsmarkeringen for Jemtland som en del av Sverige verdslig og geistlig i 1945, er et oversiktsverk over Jemtlands historie gjennom årene 1537-1645. Boken viser at krigene spilte en særs viktig rolle for den historiske utviklingen. Dette synet er ikke unikt hos Bromè - konfliktene og krigenes rolle i den historiske utviklingen i Jemtland blir også påpekt av Bull og Andresen.³⁴

Bromè evner å presentere en bred historisk fremstilling av Jemtlands historie 1537-1645 gjennom et omfattende kildearbeid. Innholdet i boka tar for seg alt fra krig og religion, til næringsliv, handel og samer. Derfor er verket viktig for å forstå det jemtske samfunnet, og videre sentralt for å skaffe oversikt over både kilder og tidligere forskning som er aktuell for denne oppgaven.

Bromè viser til at den dansk-norske kongemakten økte sin tilstedeværelse i Jemtland hovedsakelig etter Kalmarkrigen. Han beskriver også krigen som katastrofal for jemtene - han hevder det var krigen som la opp til statsmaktens harde økonomiske politikk og uniformeringen av det politiske.³⁵ Området ble forsøkt uniformert inn mot standardene som gjaldt i det øvrige Norge. Med andre ord kom Jemtlands forholdsvis autonome rolle i staten under et betydelig press, og den nye politiske linjen blir beskrevet som straff for jemtenes sviktende lojalitet under Kalmarkrigen.

I likhet med Bromè viser Andresen til Kalmarkrigens sentrale rolle for den historiske utviklingen. Målet med Andresens arbeid er å undersøke integrasjonen av Jemtland i den dansk-norske statsmakten i perioden 1613-1645. Han viser til at de nye kravene etter krigen kom som straff for jemtenes slette krigsinnsats. Han hevder at Kalmarkrigen gjorde at strukturene og kravene politisk, militært og økonomisk ble mer like de i resten av Norge.³⁶ Videre viser han til en økt integrasjon ved å påpeke en vekst i øvrighetsvesenet, en økning i øvrighetens makt, sentralmaktens ønske om å kontrollere det lokalpolitiske, sentralmaktens ønske om en skatteøkning, og militariseringen av Jemtland fra ca. 1620.³⁷

³³ J. Bromè. *Jämtlands och Härjedalens historia. Andra delen. 1537-1645*. Stockholm 1945.

³⁴ Andresen 2000 og Bull 1970.

³⁵ Bromè 1945: 278-286.

³⁶ Andresen 2000: 45-47.

³⁷ Ibid: 89-90.

På tross av at fokuset hos Andresen er mellom årene 1613 og 1645 kommer han inn på tiden mellom 1571 og 1613. I denne perioden viser han til en viss uniformering politisk, rettslig og forvaltningsmessig. I tillegg hadde jemtene en forholdsvis gunstig økonomisk forlening før 1613.³⁸ Derfor kan man si at Andresen går lengre enn Bromè i å vise til en statlig integrasjon av Jemtland i Danmark-Norge før Kalmarkrigen, fordi om også han hevder at krigen var det klare skillet for kongemaktens innflytelse. Som tidligere påpekt kan arbeidet til Andresen på mange måter sees på som et utgangspunkt for denne oppgaven. Målet med denne oppgaven er å gå mer spesifikt til verks i analysen av integrasjonsprosessen, og utelukkende se på geistlighetens rolle.

Dette skal gjøres med utgangspunkt i en modell for statsintegrasjonen i Jemtland. Det virker å være bred enighet om at konflikten i Norden mellom Danmark-Norge og Sverige var sentral for Jemtlands historiske utvikling. Derfor kan vi langt på vei knytte den opp mot krig og uro, noe vi ser at også Andresen gjør.³⁹ Videre spilte oppbyggingen av øvrighetsvesenets antall og makt inn på kongemaktens mulighet til å utøve innflytelse og hente ut ressurser fra området. Noe som gjør at utviklingen kan knyttes opp mot en politisk og byråkratisk utvikling. Avslutningsvis skal økonomi dras inn som sentralt for integrasjonen. Den økonomiske utviklingen kan ikke knyttes direkte opp mot integrasjonen, men kongemaktens ønsker og behov for å hente ut ressurser fra området krevde endringer i forvaltningen, som igjen førte til den nevnte byråkratiske oppbyggingen og den militære opprustningen. De spesifikke detaljene i denne utviklingen vil beskrives mer utfyllende i kapittel 2. Ut i fra dette ser man at den jemtske statsintegrasjonen kan knyttes opp mot en militær, politisk og byråkratisk, og økonomisk utvikling. For å kunne kartlegge geistlighetens rolle i denne integrasjonsmodellen må det sees nærmere på forskning gjort på geistligheten i Jemtland.

1.2.3.2 Geistlig utvikling

Geistlighetens posisjon og rolle i Jemtland blir blant annet behandlet av Bromè.⁴⁰ Han kommer inn på en del sentrale forhold som også behandles i denne oppgaven, deriblant planene for bygging av presteskole på Vesterhus, Den Trondheimske Reformatsen i 1589, og kravet som kom om at det utelukkende skulle tilsettes dansk-norske prester. Bromè antyder at dette ble gjort for å bygge opp en dansk-norsk lojalitet i Jemtland, og utviklingen kan derfor knyttes opp mot en statlig integrasjon.⁴¹ De fleste hendelsene Bromè tar for seg innenfor

³⁸ Ibid: 40-41.

³⁹ Ibid: 89-90.

⁴⁰ Bromè 1945.

⁴¹ Ibid: 173-180.

geistligheten kom før Kalmarkrigen, og det er derfor nærliggende å tolke at Bromè mener prestene hovedsakelig ble brukt av kongemakten for å integrere Jemtland i Danmark-Norge før den verdslige integrasjonen tiltok etter Kalmarkrigen.

Trygve Lysaker kommer inn på mange av de samme hendelsene som Bromè når han ser nærmere på de geistlige forholdene i Jemtland, i sitt arbeid med Nidaros' Erkebispesetol og bispesete i *Reformasjon og Enevelde 1537-1804*.⁴² Skoleplanene på Vesterhus blir også behandlet av Lysaker, i likhet med Den Trondheimske Reformatsen i 1589 og tilsetningen av de dansk-norske prestene. Videre går han langt i å hevde at den geistlige overføring i 1571 ble mottatt svært dårlig av de han beskrev som «svensksinnede» prester.⁴³

Andresen ser også på den geistlige utviklingen fra 1571 til 1613. I likhet med Bromè og Lysaker kommer han inn på planene for skole på Vesterhus og det han beskriver som danifiseringen av prestskapet.⁴⁴ Noe som vil behandles nærmere i analysen av kildearbeidet. Allikevel blir ikke de geistlige forholdene etter Kalmarkrigen behandlet av Andresen, i så måte er det en del i hans modell/beskrivelse som ikke er utforsket. For å presentere forholdene mer utfyllende skal denne oppgaven, som påpekt tidligere, utforske geistlighetens rolle i den statlige integrasjonen av Jemtland i Danmark-Norge 1571-1645.

Henriette Sagengen Øygarden deler Bulls synspunkter omhandlende den økte svenske innflytelsen på 1500-tallet. Hun argumenterer for dette synet gjennom å vise til prestens rolle i området, i sin analyse av prosteembetet i Jemtland 1303-1563.⁴⁵ Øygarden er den eneste som utelukkende analyserer de geistlige forholdene i Jemtland - i resten av arbeidene som blir presentert er fokuset på den verdslige utviklingen. Hovedessensen i det hun finner ut om geistlighetens rolle i reformasjons-årene er at den fikk større politisk og økonomisk ansvar, samtidig som Gustav Vasa ønsket å utøve en sterkere innflytelse i Jemtland. Dette ansvaret ble i hovedsak liggende på prostens, som var det lokale religiøse overhodet.⁴⁶ Det kommer ikke frem et ønske om en jevn svensk innflytelse i Jemtland. Innflytelsen økte i de periodene den geopolitiske situasjonen var spent og uavklart, noe som tyder på svensk opportunisme. Når omstendighetene gjorde det mulig la den svenske statsmakten press på Jemtlands tilhørighet til Norge.

⁴² T. Lysaker. *Reformasjon og Enevelde 1537-1804*. Trondheim 1987.

⁴³ Ibid: 75.

⁴⁴ Andresen 2000: 31-33.

⁴⁵ H. Sagengen Øygarden. *Prost, prosti og provins – prosteembetet i Jemtland 1303-1563*. Masteroppgave ved NTNU. Trondheim 2013.

⁴⁶ Ibid: 90-91.

Det er ikke gjort mye forskning på geistlighetens rolle og posisjon i Jemtland i denne oppgavens periode. Hovedsakelig blir den behandlet som et ledd i verk som behandler den verdslige utviklingen. Det er bare Øygarden som har de geistlige forholdene som fokusområde, og hennes forskning tar for seg utviklingen før 1571.⁴⁷ Derfor er det nødvendig med et beskrivende og utfyllende kildemateriale, for å kunne drøfte og besvare oppgavens spørsmål.

1.3 Kilder og struktur

Det er bevart et forholdsvis rikt kildemateriale i Jemtland fra 1500- og 1600-tallet, der man får et innblikk i lokalsamfunnene, øvrigheten og statsmaktens ønsker og krav. Siden et beskrivende og utfyllende kildemateriale er nødvendig for å kunne drøfte oppgavens tema, spilte de tilgjengelige kildene en viktig rolle i valget av Jemtland som undersøkelsesområde.

For å besvare oppgavens spørsmål er det nødvendig å kunne kartlegge de politiske og geistlige forordningene som ble presentert av kongemakten, samtidig som man må kunne analysere hvordan lokalsamfunnet reagerte på dem. Dette for å analysere den reelle gjennomslagskraften kongemaktens politikk hadde. Derfor er det i denne oppgaven hovedsakelig to typer kildemateriale som behandles. Det ene gir innblikk i kongemaktens politikk, og det andre beskriver lokalsamfunnets møte med denne politikken.

1.3.1 Kongebrevene

Lensherren og de kongelige embetsmennene hadde ansvar for å styre Jemtland. Kongemaktens ønskede krav og endringer ovenfor disse og allmuen ble formidlet gjennom kongebrev. Brevene ble sendt ut til embetsmennene og/eller allmuen, avhengig av hvilke mål kongemakten hadde. Kongebrevene er utgitt og trykt i *Norske Rigs-Registrarer*.⁴⁸ De er organisert kronologisk etter tid, og de inneholder direktiver til øvrigheten og allmuen. Derfor gir de et godt innblikk i kongemaktens ønsker og krav ovenfor geistligheten i Jemtland. I denne oppgaven vil i hovedsak brevene sendt mellom 1571 og 1645 være aktuelle (bind I-VIII), siden dette er oppgavens tidsavgrensning.

Kongemakten sendte ut to typer brev. Den første typen var åpne brev, som ble gjort tilgjengelig for hele samfunnet, både allmuen og øvrigheten. Det andre typen brev var lukkede brev. Disse ble ofte sendt til øvrigheten. Det var aktuelt med lukkede brev når kongemakten

⁴⁷ Øygarden 2013.

⁴⁸ *Norske rigs-registrarer I-XII*, ved Christian C. A. Lange et. al. Christiania 1861-1884.

hadde behov for å klargjøre og beskrive forordninger og krav den ikke så det gunstig og/eller nødvendig at allmuen fikk innblikk i.

Det er kun de utgående brevene fra kongemakten som er bevart og tilgjengelig. Brevene fra øvrigheten og allmuen sendt til kongemakten er ikke bevart, noe som til tider gir et ufullstendig bilde. Allikevel er det mulig å tolke innholdet i disse brevene gjennom å analysere de utgående brevene. Derfor får man et forholdsvis godt bilde av de jemtske forholdene gjennom kongebrevene.

1.3.2 Tingprotokollene

Tingprotokollene er referat fra tingene i Jemtland, og de som analyseres i denne oppgaven er fra 1621-1628, 1634-1638 og 1640-1643.⁴⁹ I tingprotokollene finner man både saker fra lokaltingene (nedskrevet i domsbøkene) og landstinget. Lokaltingene hadde hovedsakelig en funksjon som domstol, og de gir derfor innblikk i møtet mellom de geistlige og allmuen i Jemtland i en rekke ulike rettslige konflikter. Landstinget hadde en litt annen rolle enn lokaltingene, på tross av at det også fungerte som en domstol. Landstinget var i større grad et politisk organ enn lokaltingene, det var et sted for forhandling mellom allmuen og øvrigheten.⁵⁰

Noen av tingprotokollene fra de første årene er ufullstendige, deler av tekstene mangler, men det er mulig å tolke innholdet forholdsvis greit. Tidsmessig så tar kildene for seg årene 1621-1628, 1634-1638 og 1640-1643, og man ser at de bare beskriver de siste årene av oppgavens tidsavgrensning. En svakhet er derfor at tingprotokollene kun gir innblikk i geistlighetens posisjon i Jemtland fra og med 1621.

1.3.3 Den Trondheimske Reformatsen i 1589

Lensherren i Trondheim, Christian Friis, fikk i oppdrag å kartlegge de geistlige forholdene i Jemtland på slutten av 1500-tallet, hvilket resulterte i Den Trondheimske Reformatsen i 1589.⁵¹ Reformatsen er ikke det viktigste kildearbeidet for denne oppgaven, men den kartlegger deler av den geistlige strukturen i Trondheim på slutten av 1500-tallet, der Jemtland kom inn som en del av Trondheim stift. Den beskriver inntektene til prestene, hyppigheten av gudstjenester og lignende. Derfor vil Reformatsen bidra til å etablere noen rammer som er viktige for å forstå de geistlige forholdene i stiftet og Jemtland

⁴⁹ *Jämtlands domböcker och landstingsprotokoller I-III*, Östersund/Lund 1933-1939.

⁵⁰ Andresen 2000: 7.

⁵¹ *Trondhjems Reformats 1589* – Oslo Domkapittels Jordebok 1595. Utgitt for Kjeldeskriftfondet av Anne-Marit Hamre. Oslo 1983.

1.3.4 Oppgavens struktur

Oppgaven presenteres gjennom 5 kapitler, inkludert dette. Det neste kapitlet, kapittel 2, gir en kort presentasjon av den statlige integrasjonen av Jemtland 1571-1645. Analysen av kildearbeidet er i hovedsak knyttet til kapittel 3 og 4. Først presenteres kongemaktens geistlige politikk i kapittel 3. Dette skal klargjøre de forholdene som er nødvendige for å forstå den geistlige utviklingen i Jemtland. Deretter, i kapittel 4, analyseres geistlighetens møte med det jemtske lokalsamfunnet. I kapittel 5 blir kongemaktens geistlige politikk og geistlighetens møte med lokalsamfunnet drøftet opp mot integrasjonen av Jemtland i Danmark-Norge, sett i lys av den europeiske statsutviklingen.

Kapittel 2: Reformasjon - og statsintegrasjon i Jemtland 1571-1645

For å kunne belyse geistlighetens rolle i statsintegrasjonen skal det først sees nærmere på reformasjonens hendelsesforløp og konsekvenser. Deretter vil den realhistoriske utviklingen i Jemtland presenteres, med fokus på den økonomisk, politisk og militære utviklingen.

2.1 Reformasjonen

Fyrsten og kirken hadde siden ca. år 400 blitt sett på som sidestilte og komplementære samfunnsmakter. Den geistlige og verdslige øvrigheten delte i teorien staten imellom seg, men i praksis var ikke dette en perfekt og stabil deling.⁵² Like fullt ble todelingen av den politiske enheten bevart frem til reformasjonen, dog i ulik grad og utforming over tid og rom. Reformasjonen var det endelige bruddet for todelingen av øvrigheten, etter reformasjonen var den verdslige og geistlige øvrigheten deler av den samme statsadministrasjonen, og de måtte svare til den samme statsmakten/fyrsten.

Jemtland ble reformert samtidig som Sverige, siden det geistlige lå under svensk kontroll, og Gustafsson hevder årstallet 1527 vanligvis blir sett på som avgjørende for den svenske reformasjonen.⁵³ Den innebar at den katolske tro måtte vike for den lutherske, og at erkebiskopenes og biskopenes makt, som var en betydelig uavhengig maktfaktor i staten, ble begrenset og/eller avvirket. Dette gjorde at kongens makt økte på bekostning av bispene økonomisk, politisk og religiøst. Blant annet kom store kirkegods og områder under kongens kontroll.⁵⁴

I Danmark-Norge gikk kongemakten grundigere til verks i sitt reformarbeid enn i Sverige. I Sverige ble domkapitlenes rolle som stiftenes geistlige bestyrer bevart, og biskopsembetene ble ikke avvirket. I Danmark-Norge derimot ble den nye læren klart definert, klostrene ble stengt hurtig og biskopene avskaffet. Som erstatter for biskopene ble superintendentstillingene opprettet. Superintendentene skulle ha et mindre ansvarsområde enn biskopene, og dette ansvarsområdet ble beskrevet som tilsyn med menighetens åndelige ve og vel, og tilsyn med prestens embetsførsel.⁵⁵ Christian III valgte å kalle seg selv *superintendentenes far*, en rolle som kraftig marginaliserte de geistliges monopol på å være Guds og kristendommens forkynnere. Gjennom denne handlingen kom det tydelig frem hvem

⁵² S. Imsen. *Europa 1300-1550*. Oslo 2000: 135-136.

⁵³ Gustafsson 2000: 111-112.

⁵⁴ H. Gustafsson. *Nordens historie – en europeisk region under 1200 år*. Lund 2007: 88-90.

⁵⁵ Imsen 1982: 11-12.

som var i besittelse av den geistlige makten i Danmark-Norge - det var kongen og statsmakten.

For å forstå hvilke konsekvenser reformasjonen hadde i Norge, kan man se på Olav Engelbrektssons rolle i Norge som erkebiskop før hans fall i 1537. Han gjorde Trondheim til noe mer enn bare et geistlig sentrum. Som lensherre over Trondheim og formann i det norske riksrådet var han den ledende politiske figuren i Norge, og han blir av Lysaker beskrevet som en kirkefyrste, politiker og festningsbygger. I tillegg drev han, som bestyrer av landets jordegods, med storhandel og redervirksomhet. Videre hevder Lysaker at man aldri før hadde erfart hvor langt geistlighetens verdslige makt kunne rekke når alle hjelpemidler ble mobilisert i Norge.⁵⁶ Dette skaper en forståelse for hvor betydningsfull reformasjonen var for kongemakten i Danmark-Norge, ikke bare førte den med seg enorme økonomiske gevinster gjennom blant annet konfiskasjon av jordgods, den fjernet også biskopene og erkebiskopens maktgrunnlag geistlig og verdslig. Erkebiskop Olav Engelbrektsson kan uten tvil sees på som den mektigste geistlige og verdslige øvrighetspersonen i Norge i årene opp mot 1537.

«Att påstå att refomationen var viktig för statsbildningsprocessen är knappast att komma med någon nyhet.»⁵⁷ I tillegg til de økonomiske og politiske fordelene for styringsmaktene kunne kongen etter reformasjonen i større grad legitimere sin styringsrett gjennom kristendommen. Kontrollen over presteskapet ga også kongemakten nye muligheter til å nå ut til allmuen, spesielt i lokalsamfunnene. Prestestanden var blant annet i Jemtland, med god margin, det øvrighetsvesenet med flest individer. Prestene kunne derfor fungere som et effektivt propagandaapparat for konge- og statsmakten.

Det var prosten, som var det lokale geistlige overhodet i Jemtland, som hadde ansvaret for den praktiske gjennomføringen under og etter reformasjonen, og det er hevdet at prost Erik Andersson hadde jevnlig kontakt med Gustav Vasa etter 1527.⁵⁸ Det er usikkerhet rundt når innføringen av den evangeliske kirkeordningen startet, men den kom gradvis, parallelt med at de katolske skikkene og tradisjonene ble faset ut.⁵⁹ På tross av reformasjonens økonomiske konsekvenser for kirken, førte den ikke til store endringer for prestenes inntekter.⁶⁰ Progresjonen i det reformatoriske arbeidet i Jemtland sammenfalt godt med utviklingen i de andre stiftene i Sverige, og det var først mot slutten av 1530-tallet man kunne

⁵⁶ Lysaker 1987: 9-10.

⁵⁷ Gustafsson 2000: 112.

⁵⁸ Øygarden 2013: 88-89, og Bromè 1945: 77-79.

⁵⁹ Bromè 1945: 79.

⁶⁰ Ibid: 86.

vise til en tilnærmet fullført reformasjon.⁶¹ Det er heller ingen bevis på konflikt og uro i Jemtland, som en konsekvens av reformasjonen. Derfor er det ikke grunnlag for å hevde at de reformatoriske endringene foregikk på en unik måte i Jemtland, gjennomføringen foregikk relativt rolig og gradvis, på samme vis som i resten av den svenske staten.

Under reformasjonsårene ble Jemtland en brikke i det skandinaviske maktspeilet som utspilte seg mellom 1527 og 1537. Det er tegn på at en aktiv Gustav Vasa forsøkte å legge området under den svenske kronen i 1523. Videre festet Gustav Vasa et solid grep om det geistlige i Jemtland i 1527, og det ble hans mest effektive redskap for å utøve innflytelse i provinsen. Prosten fungerte i perioder som informant for Vasa, og han innfridde en rekke økonomiske krav.⁶² Dette resulterte i blant annet at de geistlige fikk problemer med den verdslige øvrigheten, og de var ofte avhengig av støtte fra den svenske kongen for å kunne hente inn skatter og avgifter.

2.2 Jemtlands geografi, befolkningstall og næringsliv

Før hendelsene mellom 1571 og 1645 blir presentert, vil det sees nærmere på geografien, befolkningen og næringslivet i Jemtland på 1500- og 1600-tallet.

Jemtland var langt fra det politiske sentrum i Danmark-Norge. Det var også en betydelig avstand til det nærmeste politiske sentrum i Norge, nemlig Trondheim. Geografisk var og er Jemtland et innlandsområde, dominert av store fjell- og skogsområder, med et befolkningsmessig tyngdepunktet ved Storsjøen.

Befolkningstallet ved midten av 1600-tallet er vanskelig å beregne, men det er antatt at det bodde mellom 9000 og 10 000 mennesker der.⁶³ Befolkningen bodde forholdsvis spredt utover de store avstandene i Jemtland, og man antar at befolkningstallet var relativt stabilt.⁶⁴ Helge Salvesen hevder at befolkningsveksten ble hemmet av de spesielle eiendomsforholdene.⁶⁵ Utskillingen og gjenrydding av bruk måtte godkjennes av bøndene i byen. Dette var ofte mot bøndenes interesse, siden de ved utskilling og gjenrydding mistet muligheten til å bruke ødselsbrukene som beite- og slåtteeområdet. Derfor kunne man ikke se den samme veksten i befolkningstallet som i det øvrige Trondheim.

Næringslivet i Jemtland var sentrert rundt jakt, fiske og jordbruk, og man kan hevde at jakt og fiske spilte en unormal stor del, siden det var en del geografisk og klimatiske

⁶¹ Øygarden 2013: 88-89.

⁶² Ibid: 79-87.

⁶³ Bull 1970: 216-217.

⁶⁴ Andresen 2000: 5.

⁶⁵ H. Salvesen. *Jord i Jemtland*. Trondheim 1979: 95-97.

begrensninger på muligheten til å drive effektivt jordbruk.⁶⁶ De klimatiske forholdene la også opp til at jemtene hadde et forholdsvis stort husdyrhold sammenlignet med mengden dyrket mark. I store deler av Norge var jordbruk en mer dominerende næring, blant annet i Trondheimsregionen. Jakt var også en veldig viktig del av det næringslivet, ikke bare som en del av føden, men også for handelen. Det jemtske skinnnet var ettertraktet både i Danmark-Norge og Sverige, da spesielt hermelinskinnet. I tillegg til hermelin jaktet de mye på bever og elg. Fisken var også ettertraktet. Jemtene fisket alt, men det var spesielt laksen som var ettertraktet.⁶⁷ Rollen fisken spilte vises gjennom at den var utgangspunktet for mange lokale konflikter, noe som vil behandles nærmere i kapittel 4.

Jemtlands geografisk posisjon, mellom norske og svenske utviklede kystområder, gjorde at området var godt egnet for handel. Bromè hevder at Jemtland i større omfang enn andre nordskandinaviske provinser handlet og formidlet varer, og han viser til at de handlet med all slags ulike varer, alt fra jern til skinn og småvilt.⁶⁸ Dette kan kanskje også settes i sammenheng med den skiftende statlige «lojaliteten», jemtene søkte sannsynligvis dit handelen var mest produktiv.⁶⁹

2.3 Stettin-freden

Under fredssamtalene på Stettin i 1570 ble Jemtlands tilhørighet avklart for de neste 75 årene, frem til Brömsebro-freden i 1645. Jemtland måtte ikke lenger forholde seg til to ulike kongemakter. Områdets unike rolle, at det verdslig lå under Danmark-Norge og geistlig under Sverige, var over. Det skulle fremover ligge fullstendig under den dansk-norske kongemakten. Økonomisk betydde den geistlige overføringen lite utover at kirketienden gikk til Trondheim stift istedenfor Uppsala.

Kort tid etter at syvårskrigen var over, kunngjorde Fredrik II den geistlige overføringen til jemtene i et åpent kongebrev.

Ludvig Munk, vor Mand, Tjener og Embetsmand paa vor Gaard udi Throndhjem, for^{ne} vort Land med for^{ne} geistlige Jurisdiction udi Jemteland paa vore Vegne at skulle annamme; thi bede vi alle Geistlige og Verdslige, udi for^{ne}Jemteland og Herjedal boendes og hver særdeles strengeligen byde, at strax herefter retter Eder efter at svare for^{ne} Ludvig Munk [...]⁷⁰

⁶⁶ E. M. Vaadal Eliasson. *Bygdas beste bønder? – Utmark, handel og sosial stratifikasjon i Jemtland 1445-1645. Masteroppgave i historie ved NTNU. Trondheim 2015.*

⁶⁷ Bromè 1945: 35-45.

⁶⁸ Ibid: 50-51.

⁶⁹ Elliasen 2015: 12-15.

⁷⁰ NRR b. 1: 679.

Det var lensherre Ludvig Munk, som var det verdslige overhodet i Jemtland etter overføringen. Det geistlige overhodet, superintendenten, som frem til 1578 var Hans Gaas, måtte også fremover svare for lensherren. I tillegg til Hans Gaas måtte Jemtland forholde seg til fem andre superintendenter frem til 1645. Disse var Hans Mogenssøn (1578-1595), Isak Grønbech (1596-1617), Anders Arrebo (1618-1622), Peder Schjeldrup (1622-1642) og Erik Bredal (1643-1645).⁷¹ Siden superintendentene måtte svare for lensherren kunne ikke lenger den verdslige og geistlige øvrigheten skilles fra hverandre på samme måte som før.

2.4 Forlening før Kalmarkrigen

I tillegg til at det geistlige kom under Trondheim stift ble det endringer i den verdslige kontrollen. I 1571 gikk Jemtland fra å være et eget len til å offisielt bli et underlen i Trondheim, og Ludvig Munk ble felles lensherre.⁷²

Jemtene fikk en gunstig forlening 1571-1613, noe man kan hevde når man sammenligner forleningen med den i resten av stiftet. De faste inntektene til lensherren fra det øvrige lenet steg kraftig frem mot 1600, mens de i Jemtland forholdt seg på samme nivå, nærmere bestemt på 600 daler. Den gunstige forleningen frem mot 1600-tallet kom også til uttrykk gjennom den økonomiske politikken som ble ført. Andresen hevder den stabile forleningsavgiften tydet på at sentralmakten ikke så det hensiktsmessig å kreve mer fra jemtene.⁷³ Forordningen lensherren i Trondheim mottok i 1574 presenterte den politiske linjen kongemakten ønsket. «Ludvig Munk fik brev, at k. Maj. Naadigst har omdraget med Undersaatterne paa Jæmteland med halv Skat paa denne tid at udgive, at han derfor, naar de fanger halv Skat udgivet, lader dem for den anden halve Part blive kvit og derfor manet og tiltalt. Fredriksborg 1 August 1574. T. 62. Afskr. IV. 614.»⁷⁴ Brevet sa at Jemtland skulle nyte halv skatt på landskatten. Det kom også flere brev som ga økonomiske lettelser.⁷⁵ Det ble mulig å jakte fritt på elg, det ble fritak fra å betale jordleie når det kom ny lensherre, det ble lavere skinnskatt og det kom fordelaktige gjenkjøpsmuligheter for tiendekornet. Mot slutten av 1500-tallet falt også vegfaren og tegngjelden bort. Det er problematisert hva slags avgift vegfare var, men Bromè hevder det sannsynligvis dreide seg om en avgift for veibygging.⁷⁶

⁷¹ Lysaker 1987: 48-152. (Erik Bredal var fortsatt superintendent i Trondheim etter Jemtland ble svensk – frem til 1672)

⁷² Bromè 1945: 204.

⁷³ Andresen 2000: 37-38.

⁷⁴ NRR b. 2: 130.

⁷⁵ Ibid: 479-480, 512-514 og 700.

⁷⁶ Bromè 1945: 212-213 og Andresen 2000: 34.

Tegngjelden var en avgift for gårder hvor tidligere gårdeiere hadde gjort seg skyldig i drap. Bortfallet av avgiftene kom frem som en av de tydelige tendensene i den økonomiske utviklingen i Jemtland før Kalmarkrigen, og Bull spekulerer i om denne utviklingen kom på grunn av at kongemakten ønsket å vinne jemtene. ⁷⁷

Kravene fra myndighetene om pliktarbeid var også få. I årene før Kalmarkrigen var det bare oppsetting av noen fjellstuer i 1602. Disse hyttene skulle bidra til å gjøre veien til markedet på Levanger lettere, og de kan derfor beskrives som nyttige for jemtene. Kravene om pliktarbeid som kom etter Kalmarkrigen derimot, kan ikke beskrives å ha hatt like stor nytteverdi for jemtene, der gruvearbeidet i Norge er et godt eksempel. ⁷⁸

Hos den verdslige øvrigheten kom det også enkelte endringer perioden 1571-1613. Jemtland fikk blant annet felles lagmann med Trondheim. En hendelse som kan sees på som integrerende politisk siden den begrenset jemtene mulighet til politisk påvirkning. Allikevel viser Andresen til at stillingsbeskjæringen ikke nødvendigvis kom på grunn av en aktiv integreringspolitikk, den kan ha hatt sammenheng med at det var problematisk å lønne en egen lagmann i provinsen på slutten av 1500-tallet. ⁷⁹ Det ble også opprettet en stilling for en dansk sorenskriver i 1591, på kongelig forordning. Det kan hevdes at dette var et ledd i en fordanskning av den verdslige øvrigheten, men i første omgang gikk ikke arbeidsoppgavene til sorenskriveren utover det å være sekretær for lagretten. ⁸⁰ Disse hendelsene viser en viss uniformering av øvrighetsvesenet, forvaltningsmessig og rettslig, men det er ikke nok til å hevde at det var en betydelig statsintegrasjon før Kalmarkrigen, ei heller at hendelsene kom som resultat av en aktiv og målrettet politikk.

2.5 Kalmarkrigen

Før 1613 var det få ressurser som ble brukt av sentralmakten til å bygge opp et forsvar i Jemtland. Christian IV hadde en ambisiøs plan under Kalmarkrigen, han ønsket å bruke norske og jemtske bondesoldater. Kongen hadde i 1604 fornyet bestemmelser rundt bøndenes våpenplikt, og håpet de ville være en ressurs i krigen. ⁸¹ Andresen sier at Christian IV muligens så for seg Jemtland som en base for angrep østover, men planene for bondehæren viste seg vanskelige å gjennomføre i praksis. Svenskene okkuperte provinsen allerede våren 1611, og beholdt området uten store vanskeligheter krigen igjennom.

⁷⁷ Bull 1970: 203-204.

⁷⁸ Andersen 2000: 36.

⁷⁹ Ibid: 38-39.

⁸⁰ Ibid: 39.

⁸¹ Rian 1997: s. 223.

Okkupasjonsårene var harde for jemtene. De ble underlagt et tøft svensk styre, og de måtte sverge troskap til den svenske kongen, noe som senere skulle vise seg å være svært uheldig for dem. I tillegg ble de tøft beskattet under okkupasjonen og det foregikk soldatutskrivninger.

Etter krigen, da Jemtland igjen var under Christian IVs kontroll, måtte de betale dyrt for å ha sverget troskap til den svenske kongen. Krigen kan på grunn av sine politiske, økonomiske og militære konsekvenser for Jemtland beskrives som et tydelig skille i kongens integrasjonspolitik.

2.6 Integrering etter Kalmarkrigen

Bromè hevder at de 20 første årene etter krigen var en fullstendig omstilling av bøndernes sosiale og økonomiske vilkår.⁸² For å forstå utviklingen vil hovedtendensene årene etter krigen fremstilles her, med fokus på økonomi, militær, øvrighetsvesenet og jemtens politiske påvirkningskraft.

Et kongebrev fra juni 1613 tok for seg to av de mest betydelige økonomiske straffetiltakene ovenfor jemtene etter okkupasjonsårene.

[...]Vid, at eftersom en stor Part af Bønderne udi Jæmteland boendes, nemlig alle, som have svoret Konningen udi Sverige, item de, som have ligget under Johan Weslings og Henning Jenssøns Fenle, desligste alle de jæmterne, som have svoret, læst eller vidst af det Svenske Brev om Affald, dem blev tilskrevet, de ere for deres begangne Forseleser, som er skeet udi denne foledne Feide, til denne almindelige Herredag af os og vort elskelige Rigens Raad dømt at have forbrudt til os og den Norske Krone al deres Odel og at være fredløse; [...]

83

I brevet kommer det frem at odelsjorden ble omgjort til krongods, og i tillegg ble mange jemter lyst fredløs. De som ble lyst fredløs hadde mulighet til å kjøpe seg fri, noe som påla dem nok en økonomisk byrde. I 1614 kom det et nytt brev som trakk tilbake mange av de økonomiske privilegiene jemtene hadde hatt tidligere.⁸⁴ Blant annet mistet de den halve skatten og de fikk ikke mer enn tre mark per tønne korn. Det ble altså et større skattetrykk etter 1613, i tillegg til at økningen relativt sett var større for jemtene enn den var for resten av

⁸² Bromè 1945: 278.

⁸³ NRR b. 4: 497-499.

⁸⁴ Ibid: 521.

befolkningen i stiftet.⁸⁵ Et økt skattetrykk var ikke unikt for jemtene på 1500- og 1600-tallet, det er omfanget til økningen som peker seg ut.

Det ble påvist klare mangler ved Jemtlands evne til å forsvare seg mot invasjon under Kalmarkrigen. Før 1613 var det få ressurser lagt i å bygge ut et forsvar i Jemtland, mens det etter Kalmarkrigen derimot ble en betydelig militær opprustning. Området gikk fra å være en nesten ikke-militarisert del av statsmakten, til å bli en av de mest militariserte områdene i Trondheim len.⁸⁶ Det ble blant annet utskrevet båtsmenn og det kom et eget offiserskorps som drev jevnlige øvelser. Under Hannibalfeiden 1643-1645 viste det jemtske forsvaret seg fra en helt annen side enn det hadde gjort under Kalmarkrigen, og man kan derfor hevde at statsmakten evnet å bygge opp et velfungerende forsvar i provinsen.

Innen øvrighetsvesenet kom det også store endringer etter krigen. Øvrighetsfunksjonene fikk utvidet sin makt og betydning, og de ble enda tettere tilknyttet staten. I tillegg kom det også en rekke nye øvrighetspersoner. I 1630 ble den jemtske lagstolen gjenopprettet, i 1631 ble det opprettet en kapteinstilling, i 1635 ble det opprettet en løytnantstilling og man fikk en ny stiftsskriver. Lensherren ser i tillegg ut til å ha spilt en større rolle i området.⁸⁷

Før 1613 hadde myndighetene hatt en relativt vennlig holdning til jemtene supplikker og klager.⁸⁸ Utover på 1600-tallet endret dette seg, da kongemakten etter hvert ønsket å begrense jemtene mulighet til å klage og sende supplikker. I 1615 ble det gitt svar av kongemakten på tre klager fra jemter, og svarene viser tydelig den nye holdningen. I supplikkene spurte jemtene om å få slippe landsskylden, som var blitt pålagt dem etter Kalmarkrigen, de ba om mulighet til å kjøpe tilbake tiendekornet for samme pris som før krigen, og de formulerte et ønske om at tre bønder måtte slippe med den samme sølvskatten som en norsk bonde. Alle disse forespørslene ble kontant avvist.⁸⁹

Et annet tegn på marginaliseringen av jemtene politiske innflytelse kom i 1613, da ble landsseglet inndratt. Allikevel kan det vises til at de fikk tilbake seglet sitt i 1636, men som Andresen påpeker fikk det redusert betydning siden det ikke lenger kunne brukes på samme vis i politiske ærend. Kongemakten sikret seg mot det den så på som misbruk, gjennom at lagmannen fikk kontroll over når seglet kunne benyttes.⁹⁰

⁸⁵ Andresen 2000: 45-47.

⁸⁶ Ibid: 88-89.

⁸⁷ Ibid: 59-60.

⁸⁸ Ibid: 40.

⁸⁹ Ibid: 62-63.

⁹⁰ Ibid: 61.

Oppsummert kan man si at den gunstige forleningen i Jemtland før Kalmarkrigen ble erstattet av en aggressiv innflytelse politisk, økonomisk og militært etter. I tillegg ble jemtenes mulighet til å påvirke den politiske utviklingen marginalisert. Det er tydelig at statsmakten ønsket å integrere provinsen tettere i den dansk-norske staten. Kongemaktens tilstedeværelse gikk fra å være liten før krigen, til å bli tydelig større etter. Jemtland kunne ikke lengre beskrives som en forholdsvis autonom provins, som nøytrale politisk og økonomisk frihet sammenlignet med resten av stiftet.

Geistligheten i Jemtland gjennomgikk også en lignende utvikling. I likhet med hos det verdslige kom det en rekke nye krav for kirken og prestene i Jemtland 1571-1645. Prestene ble blant annet i mye større grad utfordret på politiske holdninger og sympatier.

Kapittel 3: Kongemaktens kirkepolitikk

3.1 Den geistlige overføringen fra Uppsala til Trondheim

«Reformasjonen, med sin monopolisering av riksmyndigheten hos de verdslige makthavere, kan betraktes som grunnlaget for den moderne stat.»⁹¹ Andresens påstand reflekterer ståstedet i de fleste forskningsarbeidene som tar for seg statsutvikling i Norden på 1500- og 1600-tallet. Det er en bred enighet rundt geistlighetens rolle i videreutviklingen og styrkingen av staten etter reformasjonen.

Den unike situasjonen for Jemtland i Norge, det verdslige styrt av Danmark-Norge og det geistlige styrt av Sverige, opphørte ved fredsslutningen på Stettin i 1570. Et slikt utfall var ikke selvsagt når statsmaktene gikk inn i fredssamtalene. Bull hevder at både dansk-norske og svenske myndigheter var villige til å oppgi den geistlige kontroll i Jemtland. Allikevel gjorde områdets spesielle situasjon politisk og geografisk at samtalene ble utfordrende. Statsmaktene kom tilslutt til enighet, gjennom en avtale som ga Elfsborg tilbake til Sverige, Elfsborg ble okkupert under krigen av Danmark-Norge, mot 150 000 rd. og den geistlige jurisdiksjonen i Jemtland.⁹² Jemtene fikk et åpent kongebrev i 1571 om resultatet i etterkant av fredssamtalene, et brev det også er gjengitt deler av i kapittel 2.

[...] at efterdi udi den Fredshandel, som til Stettin imellem os og Kongen af Sverige er bleven oprettet, er forafskediget, samtykt og besluttet, at Jemteland og Herjedalen, som os udi denne Krig har været frataget, med den geistlige Jurisdicts udi Jemteland, som hertil har ligget til Sverige, skulle til os og Norges Krone overantvordes [...] ⁹³

Den geistlige myndigheten, som lå under den svenske kongen, kom nå under den dansk-norske kongen Fredrik II. Dette ga Fredrik II en unik mulighet til å bruke kirken og prestene for å øke sin innflytelse i Jemtland. Det er umulig å få direkte innblikk i motivene og tankene til Fredrik II, men de geistlige reformer og endringer som kom etter 1571 tyder på at han så på det geistlige som en ressurs i integrasjonspolitikken.

⁹¹ Andresen 2000: 30.

⁹² Bull 1970: 195-196.

⁹³ NRR b. 1: 679.

3.2 Danifisering og uniformering av geistligheten

Stort sett alle sakene i kongebrevene kan knyttes opp mot danifiseringen og uniformeringen av prestene. Derfor er dette to begrep som er sentrale i analysen av kongebrevene og tingprotokollene, og de må derfor klargjøres.

Danifisering er noe som knyttes opp mot de prosessene som startet etter at kongemakten i 1585 sa at prestene i Jemtland skulle være dansk-norske.⁹⁴ Derfor må begrepet knyttes til opphavet, altså fødsels- og oppvekststedet til prestene. Årsaken til at det omtales som danifisering, på tross av at kongebrevet gir uttrykk for at prestene skulle være dansk-norske, er at tidligere forskning bruker dette begrepet. Det må allikevel tas høyde for at begrepets betydningen i denne oppgaven er noe bredere enn hos for eksempel Bull og Andresen.⁹⁵ Danifiseringen må forstås gjennom kongemaktens forsøk på å kutte de geistlige båndene til Sverige og Uppsala, ved å ha et presteskap uten svensker. Dette ble gjort ved å utelukkende ansette prester som var danske, norske og muligens jemter.

Uniformeringen var kongemaktens forsøk på inkorporere et visst ytrings- og handlingsmønster hos prestene, det ble satt opp tydelige rammer og regler for hvordan de kunne te seg. To nøkkelord vi må forholde oss til når det snakkes om uniformering er lojalitet og likhet. Prestenes lojalitet skulle ligge hos den dansk-norske staten, og den jemtske prestestanden skulle bli mer lik den i det øvrige Norge. Med andre ord ser vi på begrepet uniformering som kongemaktens forsøk på å integrere prestene i Jemtland i de standardene som gjaldt for prestene i Norge.

Tre saker i kongebrevene utpeker seg når vi analyserer kongens ønsker og ambisjoner for geistligheten i Jemtland under Fredrik II: (1) byggeplanene for skole med presteutdanning på Vesterhus, (2) danifiseringen av presteskapet, (3) og kartlegging av de kirkelige forholdene i Trondheim stift ved Den Trondheimske Reformatsen av 1589.

3.3 Planer for skole på Vesterhus

I 1578 kom det første direkte utslaget av den geistlige politikken under Fredrik IIs styre. Kongemakten sendte et brev om at det skulle bygges skoler og kirker i Jemtland.

Bispen udi Throndhjem skal strax anrette en Skole paa Vesterhuus udi Jæmteland og hvis Jorder der er tillagt. Fr. II. G. a. v. Efterat den geistlige Jurisdikts udi Fredsfordrag er kommen under os og Norges Krone, og os derfor som en christelig Øvrighed bør at have Opseende med, at Religionen og Guds Ord sammensteds

⁹⁴ NRR b. 2:637-638.

⁹⁵ Andresen 2000 og Bull 1970.

forfremmes, Kirker og Skoler opbygges, og vi nu ere kommen i Forfaring, hvorledes at ingen Skoler skal findes funderede udi for^{ne} Jæmteland, som holdes ved Magt, eller nogen der at være holden i lang Tid, da have vi derfor Landet til Gavn og Bedste for godt anseet, at Bispen udi Throndhjem nu strax skal begynde og anrette en Skole sammensteds paa Vesterhuus, som tilforn har været et Kapel, og der med Altingest skikke og forhandle, som ham bedst og gavnligest synes. Til for^{ne} Skoles Ophold have vi udlagt disse efter^{ne} Jorder med hvis Landskyld og Rettighed deraf ganger, som er først for^{ne} Vesterhuus, item Sødergaarden udi Brynslo, Stuen udi Raffn Prestegjeld og Bispegaarden sammensteds, hvilke for^{ne} Jorder altid herefter til evig Tid skulle ligge og blive til for^{ne} Skole paa Jæmteland. Og skal Bispen, som nu er, og hans Efterkommere have et grangiveligt, flittigt Opseende med, at samme Skole holdes ved Magt og forsørgeres med flittige Personer, som deres Embede fuldgjøre ville, saa at Ungdommen sammesteds lærer der at læse og skrive og deres første Fundamenta, før de kommer paa andre Steder, saafremt de ikke derfor ville stande til Rette. Cum inh. sol. Rye 7 August 1578. R. 221. Afksr. III. 216.⁹⁶

Ordlyden i brevet viser at det var skoleplanene på Vesterhus som var hovedfokuset, planene for bygging av kirker kom kun inn som en tilleggsopplysning i starten av brevet. Bispen i Trondheim fikk beskjed om umiddelbart å starte og anrette en skole på Vesterhus. Videre gir brevet uttrykk for hvordan de økonomiske rammene for skolen skulle være og hvor ressursene skulle hentes fra. Skolen skulle få renter og landskyld fra fire gårder; Vesterhus, Sødergård, Stugun og Bispegården i Ragunda. Avslutningsvis i brevet påpekes det at skolen skulle drives av personer som var flittige og som ville utfylle embete tilfredsstillende, med andre ord personer som var i stand til lære elevene å lese og skrive. Elevene skulle få sitt første fundament, som sannsynligvis kan tolkes som grunnkunnskaper for videre studier.

Myndighetens motiver for skoleplanene på Vesterhus blir ikke påpekt i brevet, utover at det var mangler ved religionsutøvelsen i Jemtland, og derfor kan man ikke konkludere med stor sikkerhet i søken etter årsakene. Men en mulig forklaring for skoleplanene er prestemangel. Går man litt tilbake i tid, til 1367-1537, lå norske prester bak de danske og svenske når det kom til utdanning ved universitetene på kontinentet. Det var registrert 219 nordmenn ved tyske og østeuropeiske universitet, samtidig som det var registret 2146 dansker og 821 svensker.⁹⁷ Dette gir inntrykk av at det var mangel på utdannede prester i Norge, og Knut Mykland hevder at det enda i 1560-årene var vanskelig å skaffe brukbare prester.⁹⁸ Man kan ikke forklare skoleplanene kun gjennom mangelen på prester, men det er tydelig at det var et behov for å utdanne prester. Setter man utviklingen i sammenheng med statsveksten og reformasjonen, er det ikke overraskende at det kom en skole. Et av kjennetegnene ved

⁹⁶ NRR b. 2: 289-290.

⁹⁷ S. Bagge og K. Mykland *Norge i dansketiden*. Oslo 1993: 41.

⁹⁸ *Ibid*: 95-96.

utviklingen av staten var oppbyggingen av en profesjonell og utdannet øvrighet, en øvrighet også prestene hadde blitt en del av.⁹⁹

Det var vanskelig å skille mellom verdslige og geistlige mål etter reformasjonen, de var i mange tilfeller to sider av samme sak, derfor kan skoleplanene sees på som et resultat av både geistlige og verdslige hensyn. Bull hevder derimot at ordlyden i brevet viser at planene for skole på Vesterhus ikke var av nasjonalpolitisk art, og at de kom utelukkende av religiøse årsaker. Han hevder at brevet alene ikke er tilstrekkelig for å konkludere med at myndighetene hadde en planmessig danifisering av geistligheten.¹⁰⁰ Andresen utfordrer Bulls syn om at det kun var religiøse motivasjoner bak skolen. Han hevder at myndigheten ønsket at skolen skulle føre til lydighet og lojalitet til staten.¹⁰¹ Det kan argumenteres for at Andresen og Bull til en viss grad peker på ulike ting i sin beskrivelse av årsakene. Bull viser utelukkende til de eventuelle motivene og ønskene til kongemakten, mens Andresen beskriver de mulige resultatene av skoleplanene.

Et brev fra 1583, som Andresen viser til når han forsøker å tolke intensjonen bak skolen, viser en vilje fra myndighetens side til å gjennomføre planene.

Jakob Hvitfeldt fik Brev Vesterhuus Skole udi Jemteland anrørendes.

Fr. II V. G. t. Vid, at eftersom vi nogen Tid siden forleden have bevilget og udlagt noget Gods til Skolens Ophold paa Vesterhuus udi Jemteland udi vort Rige Norge, som altid dertil skal blive, iblant hvilket Gods var en Gaard, Kaldes Søndergaard, som denne Brevviser Karl Rikardssøn ibor, og for^{ne} Karl Rikardssøn nu underdanigst haver ladet give os tilkjende, at Lagmanden paa for^{ne} Jemteland ved Navn Nils Bodelssøn [o: Botolfssøn] næste forleden Aar 1582 skal have forhvervet vort Forleningsbrev paa for^{ne} Søndergaard¹, han besidder, og med samme vort Forleningsbrev vil hannem trænge fra for^{ne} Gaard og sig den tilholde, hvorudinden ikke alene hannem skulde skee forkort, men og Skolen sin Rettighed forkortes fore, da efterdi os samme Tid ikke er berettiget, at for^{ne} Gaard haver været funderet til for^{ne} Skole, og vi dog derudinden aldeles ikke annerledes ere betænkt end at lade for^{ne} Vesterhuus Skole paa Jemteland beholdes for^{ne} Søndergaard med hvis mere Gods og Rente, vi efter vort Brevs Lydelse have dertil lagt, bede vi dig og ville, at du forordner, at for^{ne} Søndergaard efterfølger for^{ne} Vesterhuus Skole paa Jemteland efter vort Brevs Lydelse, vi dennem have udgivet, og tilsiger for^{ne} Lagmand Nils Bodelssøn, at han aldeles afstaar for^{ne} Søndergaard og sig intet videre dermed befatter eller nogen Hinder eller Forfang derpaa gjør Skolen udi nogle Maader, saa og forordner, at for^{ne} Karl Rikardssøn den udi Besiddelsen beholder, efter han den sted haver for den Pligt og Rettighed deraf bør at gjøres og gives. Cum claus. consv. Koldinghuus 22 Marts 1583. T. 268. Afskr. IV. 807.¹⁰²

⁹⁹ Strayer 1970: 24-26.

¹⁰⁰ Bull 1970: 200-201.

¹⁰¹ Andresen 2000: 31-32.

¹⁰² NRR b. 2: 512.

Lagmann i Jemtland Nils Bodelson hadde i 1582 fått, gjennom det som virker å være en misforståelse, et kongelig forleningsbrev på gården Sødergård. Gården var allerede satt opp som en de fire gårdene som skulle underholde skolen på Vesterhus økonomisk. Bodelson kom derfor i økonomisk konflikt med skolen på Vesterhus. Resultatet ble at lagmann Bodelson mistet sin rett på Sødergård, siden myndighetene ikke ønsket at skolens økonomiske grunnlag og rettigheter skulle svekkes.

Her kan man gå lengre enn Andresen, som gir uttrykk for at brevet viser en viss motivasjon hos kongemakten for å ivareta skolens interesser,¹⁰³ og hevde at brevet viser et klart ønske om å bevare skolen på Vesterhus. Gjennom å gå tilbake på det kongelige forleningsbrevet lagmann Nils Bodelsson hadde fått, sendte kongemakten ut et signal om at skolen ikke skulle svekkes. Behovet for å sende ut dette signalet kan ha kommet av at det ikke var stor interesse hos det geistlige og verdslige øvrighetsvesenet for å ivareta skolens interesser, noe som åpenbart gjorde det vanskelig for kongemakten å gjennomføre planene.¹⁰⁴

Etter brevet fra 1583 kom det ingen flere brev som viste til skolen på Vesterhus, og det antas at den ble nedlagt. Bromè hevder at Sødergård etter hvert ble disponert av lagmannen, og med stor sannsynlighet at skolen ble nedlagt senest i 1597.¹⁰⁵ Det kan være ulike årsaker til at den forsvant, men kongemaktens problemer med å utøve en sterk innflytelse i Jemtland før Kalmarkrigen spilte sannsynligvis en rolle. Kongemaktens manglende evnen til å gjennomføre sin vilje før Kalmarkrigen, blir også påpekt av Andresen.¹⁰⁶ I tillegg gjorde det verdsliges og geistliges ambivalente forhold til skolen gjennomføringen vanskelig. Det at skolen ble gitt opp trenger derfor ikke å bety at kongemakten ikke ønsket å uniformere presteskapet og bruke det i verdslig ærend, som Bull hevder.¹⁰⁷ Problemer med skolen kan ha ført til at kongemakten følte en ny fremgangsmåte for å utnytte den nyvunne geistlige kontrollen var nødvendig.

3.4 Danske prester

Brevene, begge sendt 24. oktober 1585, beskriver en forordning som sa at alle som skulle få presteembete i Jemtland måtte være av egne undersåtter, altså danske eller norske. Det ble sendt et åpent brev til allmuen og et lukket brev til bispem og lensherren. Det brevet som ble

¹⁰³ Andresen 2000: 32.

¹⁰⁴ Bromè 1945: 160.

¹⁰⁵ Ibid: 160.

¹⁰⁶ Andresen 2000: 41.

¹⁰⁷ Bull 1970: 201.

sendt direkte til lensherre Christian Friis og bispen, gir best innblikk i kongemaktens hensikter og planer, siden det går lenger i å beskrive årsakene til forordningen.

Christian Friis og Bispen udi Thronhjem finge Brev, ingen at skulle tilstedes til Presteembede udi Jemteland uden Hs. Maj.s indfødte Underdaner. Fr. II. V. s. G. t. Vider, at eftersom nu Christen Friis haver underdanigst ladet os erindre og tilkjendegive, hvorledes at vore Undersaatter udi Jemteland der udi vort Rige Norge, af det den geistlige Jurisdiktion haver tilforn og for den Stettinske Fordrag været under Sveriges Krone, og meest alle Prester sammensteds derfor skulle være Svenske fød, og de med Bønderne skulle være med Svenske forsvogret og forvandt, skulle de derfor befindes Svenske meget tilgiven, saa deraf til forfaldne Leilighed kunde være adskilligt at befrygte og befare, hvilket at forekomme du mener ikke uraadeligt, at vi vort aabne Brev lod udgaa, at naar nogen Prester, som nu er sammesteds, døde og afginge, at da udi deres Sted Danske og ikke anden Nations Personer skulle skikkes og forordnes, da lade vi os den din Erindring og Betænkende naadigst vel befalde. Dog, efterdi det er os betænkeligt vort aabne Brev udi den Mening at lade udgaa, og det efter Ordinantsen er tilbørligt, at ingen uden vor Lensmand og Superindendents hver udi sit Stift deres Vidskab og Bevilling skulle komme til nogen Presteembede, saa I derefter vel kunde det have udi Agt og derudinden forordne foruden vort aabne Brev, at vel betroede Personer af vore egne indfødte Undersaatter skikkes til Kald sammesteds: da bede vi Eder og ville, at I ere fortænkte udi ikke at tilskikke eller tilstede Nogen at komme herefter til Presteembede udi for^{ne} Jemteland, uden det er vor egen indfødte Underdan, og hans Leilighed saa findes skikket, at han bør og kan være betroet. Og paa det ikke nogen uden Eders Vidskab skulle indstilles til Presteembede og Kald sammensteds, da have vi derom vort aabne Brev som vi Eder derhos tilskikke, ladet udgaa, at dermed efter Ordinantsen skulde forholdes, hvilket I have for Bønderne at lade forkynde og det Eder siden at lade være tilbørlig anliggende og befalet, som I kunde tænke at være os og vore Efterkommere Konninger og Riget til Gavn, Bedste og Bistand. Cum claus. consv. Antvorskov 24 Oktober 1585. T. 325. Afskr. IV. 866.¹⁰⁸

Brevet til lensherren og bispen innleder det som omtales som danifiseringen av presteskabet. Lensherre Christian Friis informerte myndighetene om at nesten alle prestene i Jemtland var svenske. Prestene var med andre ord utdannet og sosialisert inn i den svenske statens krav for embetsførselen, noe som videre kunne føre til svenske sympatier og lojaliteter. Derfor måtte alle prester som skulle tilsettes fremover være norske eller danske. Hvorvidt det var greit at det ble tilstedt prester fra Jemtland kommer ikke frem i brevet, men det kan antas siden det ikke ble påpekt noe annet. Hvorvidt det i hele tatt var aktuelt med jemtske prester er usikkert - det var sannsynligvis ikke mange av jemtene som var aktuelle for presteembete.

Ønsket om å bruke geistligheten i verdslig ærend kommer tydelig frem i brevet gjennom at lensherren var delansvarlig, sammen med superintendenten, for tilsetningen av de

¹⁰⁸ NRR: b. 2: 637-638.

nye prestene. Dette kobler det geistlige øvrighetsvesenet direkte opp mot det verdslige. Kongemakten fikk også en helt annen gjennomslagskraft med danifiseringen enn den fikk med skoleplanene på Vesterhus. Det fantes, som påpekt tidligere, ingen tegn på at det eksisterte noen skole eller planer for en skole etter kongebrevet sendt i 1583. Derimot var nesten alle prestene i Jemtland av dansk-norsk avstamning på starten av 1600-tallet, altså ikke mange årene etter forordningen kom i 1585.¹⁰⁹

Det åpne brevet til allmuen i Jemtland var formulert noe mer diplomatisk enn det til bispem og lensherren. De verdslige årsakene til forordningen ble forsøkt skjult, og motivene for danifiseringen ble beskrevet gjennom religiøse behov.

Fr. II. Hilser Eder alle, vore og Norges Krones Bønder og Tjenere, som bygge og bo udi Jemtland, evindeligen med Gud og vor Naade. Vider, at efter vi komme udi Forfaring, hvorledes at, naar nogen Prestegjeld efter Presternes Død og Afgang er hos Eder ledig vorden, skal om efterkommende Presters Kald ikke være forholdet efter den Ordinants, som udi vore Riger om Religionen udgangen er, og som det bør at holdes, men somme Tider efter Bøndernes egen Tykke dermed fremfare og dertil Kaldet, hvilket sig først haver foregivet, uagtet eller uanseet, hvorfra den var kommen, hvorledes forgangen Levnet var fremdragen, eller hvorledes den udi Lærdom kunde befindes, skikkelig eller usikkelig, derover undertiden uværdige og uduelige Personer ere komme til Kirketjeneste. Og paa det sligt herefter maa forekommes, ville vi det saa forordnet og forholdet have, at naar nogen Prest, der udi Jemtland dør og afgaar, da skal Superintendenten udi Trondhjem eller Provsten med hans Raad, Villie og Vidskab tilskikke udi dens Sted en lærd og skikkelig Person af vore egne indfødte Underdaner, den af Sognemændene at skulle forhøres og siden tage hos dennem sin Kaldsbrev. Og derefter, naar han er af Superintendenten kjendt god og duelig til Preste-Embed, at skulle af vor Lendsmand paa vor Gaard udi Trondhjem tage sin Kollatsbrev paa samme Prestegjeld og Kald, og i saa Maade dermed forholdes efter Ordinantsens Indhold. Og skulle aldeles ingen tilstedes til nogen Kald, uden [i] saa Maade dermed fremfaret og forhandlet er. Thi bede vi Eder alle o. s. v. Cum claus. consv. Et inhib. Sol. Antvorskov 24. Oktobr. 1585. R. 524. Afskr. II. 475.¹¹⁰

Brevet gir uttrykk for at det var prester i Jemtland som var uskikket for embetet - det ble påpekt at de var uverdige og udugelige. Derfor måtte prestetilsettingen fremover styres av superintendenten, og prostem, med hans råd, vilje og viten. I det åpne brevet nevnes ikke lensherrens rolle som øverste myndighet like tydelig, bare at han hadde medbestemmelse i tilsettingsprosessen. Prosten kom inn som mye mer sentral, noe som kan ha kommet av at det gjorde det lettere å selge inn endringen til jemtene. Av det lukkede brevet kom det tydelig frem hvem som egentlig hadde den øverste myndigheten i tilsetningen; superintendenten og

¹⁰⁹ Bull 1970: 203.

¹¹⁰ NRR b. 2: 637.

lensherren. Det at prosten var mer sentral i det åpne brevet, viser at myndighetene forsøkte å koble danifiseringen opp mot religiøse hensyn, siden begrepet prost muligens ga bedre assosiasjoner hos jemtene. Det er viktig å påpeke at dette er usikkert, man kan ikke bastant hevde at kongemakten hadde en baktanke med å inkorporere prosten i brevet. Dog er det mye som tyder på at det ikke var en prost i Jemtland når brevet ble sendt, siden det ikke kommer frem av Reformatsen bare fire år senere i 1589.¹¹¹ Noe som bidrar til å skape usikkerhet rundt årsaken til at prosten ble nevnt – kanskje var det bare en teknisk glipp av kongemakten. De uklare reglene for behandlingen av prestesakene spilte nok sannsynligvis en rolle i den ulike utformingen av brevene. For eksempel hadde lensmannen, kapitlet og superintendenten rolle som dommer i to typer saker; saker omhandlende embetsforsømmelse og ekteskapsaker. Men ifølge ordinansen var det bare ekteskapsaker domkapitlet stod ansvarlig for.¹¹² Dette illustrere uklarheten i hvem som hadde ansvar for hva etter geistligheten ble integrert i statsadministrasjonen i Norge.

Det står i brevet at det var skikkelige og lærde dansker som var best egnet til å forkynne guds ord, en begrunnelse som tydelig var koblet opp mot det religiøse. Forskjellen i hvordan kongemakten legitimerte endringen i de to brevene tyder på en frykt for motstand mot danifiseringen i Jemtland. Det er vanskelig å vite hva som lå bak denne linjen, men det er mulig kongemakten mente det var vanskelig å selge inn danifiseringen til jemtene. Av denne årsaken ble det et forsøk på å legitimere danifiseringen av prestestanden gjennom religiøse forhold, på tross av at de verdslige grunnene ble tydelig formulert i brevet til lensherren og bispen. Strategien kan absolutt beskrives som en suksess, siden prestestanden gikk fra å være svensk til dansk-norsk på noen få tiår.

Overlappingen i sakene (skoleplanene forsvant på ca. samme tidspunkt som det startet en danifisering av presteskabet) kan tyde på at danifiseringen var en erstatter for skolen på Vesterhus. Både planene for skolen på Vesterhus og danifiseringen av presteskabet kan sees på som forsøk på å endre prestestanden i Jemtland, Andresen går også langt på vei i å beskrive sakene som et slikt forsøk.¹¹³ Allikevel skal man være forsiktig med å se på danifiseringen av presteskabet fra 1585 som en forlengelse av/erstatter for skolen på Vesterhus. Kongebrevene gir ingen direkte indikator på at sakene hang sammen. Danifiseringen etter 1585 kom i tillegg på oppfordring av Christian Friis, det gjorde ikke skoleplanene på Vesterhus. Bull går langt på vei i å beskrive skoleplanene på Vesterhus ut i

¹¹¹ DTR (Utgitt av Hamre 1983): 47-60.

¹¹² Rian 1975: 209.

¹¹³ Andresen 2000: 33.

fra religiøse forhold,¹¹⁴ mens det virker å være en bred enighet om at danifiseringen kom av verdslige hensyn. Sakene kan allikevel i praksis sees i sammenheng, uavhengig av om motivene til myndighetene var av geistlig eller verdslig art, siden både skolen på Vesterhus og de dansk-norske prestene fungerte integrerende på prestestanden. Derfor er det ikke usannsynlig å anta at planene for skolen ble avlyst, siden kongemakten hadde en mer effektiv metode for å integrere prestestanden, nemlig danifiseringen.

3.5 Den Trondheimske Reformatsen i 1589

Den Trondheimske Reformatsen i 1589 medførte en tettere integrering av det geistlige i Jemtland i Danmark-Norge. Den kommuniserte hvilke regler og strukturer det geistlige i Trondheim og Jemtland måtte forholde seg til etter den geistlige overføringen fra Uppsala bispedømme. Reformatsen inneholdt en liste over stiftets inndeling i prestegjeld og kirkesogn, de geistliges inntekter, antall prester, antall kirker og lignende. Den kan beskrives som en kartlegging av stiftes geistlige forhold og behov. Til tross for at det ikke kom noen revolusjonerende endringer, viser Anne-Marit Hamre til at Reformatsen var et av de kommisjonsarbeidene som var av større betydning i samtiden.¹¹⁵

Man kan dra Reformatsen opp mot den geistlige utviklingen i Jemtland ved å se på konsekvensene av den som integrerende. I tillegg viser den en annen utvikling, at kongemakten ønsket å kartlegge og rasjonalisere det geistlige i hele stiftet. Man ser altså at utviklingen i Jemtland ikke kun kan forstås alene, den var et ledd i en integrering av det geistlige i hele stiftet inn mot kongemaktens standarder og strukturer.

Det kom frem i kongebrevet sendt i 1586 at kartleggingen spesielt skulle vise til forholdene i avsidesliggende strøk. Det kan knyttes usikkerhet i om Jemtland ble forstått som avsidesliggende av kongemakten, men dette kan ikke utelukkes.

Christen Friis, Mester Hans Mogenssøn, Mester Hans Sivordssøn og Hr. Jens Anderssøn finge Befaling og Fuldmagt at skulle begive dennem udi Throndhjem Stift og der gjøre Forordning, hvorledes Presterne med Guds Ords Tjeneste dennem forholde skulle, desligeste hvorledes med Betlere der udi Stiftet forholdes skal. Fr. II. Hilse Eder, os elskel. Christen Friis, vor Mand, Tjener og Embetsmand paa vor Gaard udi Throndhjem, saa og Eder os elskel. hæderlig og høilærd Mand Mester Hans Mogenssøn, Superintendent udi Throndhjems Stift, Mester Hans Sivordssøn¹ og Hr. Jens Anderssøn,² residerende Kanniker udi Throndhjems Domkirke, kjærligen og evindeligen med Gud og vor Naade. Vider, at som vi af din for^{ne} Christen Friis's underdaningste Beretning komme udi Forfaring, at det der udi Stiftet fast uskikkeligen og ubilligen tilgaar med Guds Tjeneste

¹¹⁴ Bull 1970: 201.

¹¹⁵ DTR (Utgitt av Hamre 1983): 32-33.

udi nogle af Landskirkerne der udi Stiftet, saa at de Bønder, som noget vidt ere bosiddendes og bo udi Annexerne, fange sjelden Prædiken og Guds Ord at høre, med mindre de nogle Mile Vei ville reise til Kirken, [...] I begive Eder ud udi Stiftet, dermed og foretager at gjøre en Skik og Ordning, hvorledes hvert Gjeld og Sogn bedst kan føde sine egne Betlere, saa Andre kunde være deres Overløb kvit og vide dennem for Lediggjængerens Skalkhed at tage vare. Og hvis I derom forordne, at I det lader publicere og forkynde, at derover kan holdes, som vedbør. Cum claus. consv. Haderslevhuus 24 December 1586. T. 353. Afskr. IV. 895.¹¹⁶

Brevet fra 1586 sa at folk i usentrale strøk ble forkynt Guds ord alt for sjeldent, noe som var uakseptabelt. Ulikt de forrige sakene, skolen på Vesterhus og danifiseringen av presteskabet, tolkes Reformatsen ut i fra religiøse hensyn.

Videre viser brevet at Christian Friis, lensherren i Trondheim, gjorde kongemakten oppmerksom på at de geistlige forholdene burde kartlegges. I så måte var ikke kongemakten nødvendigvis initiativtaker til saken - den fulgte opp Friis' bekymringer. Betydningen Friis hadde for den geistlige utviklingen i Jemtland og stiftet forøvrig under Fredrik IIs styre, må ikke undervurderes - i kongebrevene kommer han frem som en meget viktig person.

Innholdet i Reformatsen viser at det var 620 gårder og 1620 bønder i Jemtland. Jemtene ble underholdt av 16 prester og 3 kapellaner, som hadde ansvar for å bemanne 41 kirker. Tallene virker relativt normale når man sammenligner dem med Innherreds prestegjeld. Antall gårder kommer ikke frem i Reformatsen i Innherred, men det var 1700 bønder. Dette tallet er forholdsvis likt antallet bønder i Jemtland. Videre var det 52 kirker i Innherred, men bare 37 av disse skulle drives. Derfor var også antall kirker i Innherred omtrent det samme som i Jemtland, dog noe lavere. Det var 19 prester som skulle underholde befolkningen i Innherred, bare en mindre enn antall geistlige øvrighetspersoner i Jemtland, om man regner med kapellanene.¹¹⁷ Ut i fra disse tallene ser man at Jemtland ikke utpekte seg på antall prester og kirker i forhold til antall bønder. Allikevel kan det ligge noe i påstanden om at folk i avsidesliggende strøk ble forkynt guds ord for sjelden, siden de store avstandene i Jemtland kanskje førte til færre gudstjenester og møter med menigheten, spesielt for de i usentrale områder. Brevet problematiserer at de som bor usentralt sjelden får delta på gudstjeneste. «ere bosiddendes og bo udi Annexerne, fange sjelden Prædiken og Guds Ord at høre,»¹¹⁸ Dette kan kobles videre opp mot Jemtland når man ser på tingprotokollene. Prestene hadde problemer med å få de skystjenestene de behøvde for å kunne betjene kirkene i

¹¹⁶ NRR: b. 2: 688-689.

¹¹⁷ DTR (utgitt av Hamre i 1983): 47-60.

¹¹⁸ NRR b. 2: 688-689.

Jemtland, et poeng som blir drøftet ytterligere i kapittel 4.¹¹⁹ Dette førte kanskje til at jemtene som bodde usentralt ikke ble underholdt av prestene i like stor grad som i resten av stiftet.

3.6 Sanksjoner på prestenes ytrings- og handlingsmønster

Etter Fredrik IIs død i 1588 tok formynderstyret til den umyndige Christian IV over kontrollen i Danmark-Norge, noe som innebar at styringsmakten satt i det danske riksrådet. Reformatsen i 1589 kom under riksrådets styre, men siden prosessen startet i 1586 er den her knyttet opp mot Fredrik IIs styre. Formynderstyret til Christian IV styrte frem til Christian IV ble myndig i 1596, og perioden kjennetegnes ved den manglende interessen for de usentrale områdene i Norge, deriblant Jemtland. Kongebrevene viser derfor heller ikke til en direkte styring av geistligheten i Jemtland under formynderstyret. Ikke før i 1609, et stykke ut i Christian IVs regjeringstid, viste kongemakten igjen vilje til å styre geistligheten i Jemtland direkte, da først og fremst ved å uniformere den.

Andresen hevder at kongemakten flere ganger grep inn i embetsutførelsen til prestene, og at svensk tilhørighet ble sett på som hovedproblemet årene frem mot Kalmarkrigen.¹²⁰ Denne påstanden er upresis siden sakene Andresen peker på kan knyttes opp mot selve krigen, bare en av sakene kom før krigsutbruddet i 1611. Derfor vil denne oppgaven i større grad enn Andresens dra Christian IVs oppfølging av presteskaper opp mot Kalmarkrigen og tiden etter.

I 1609 kom som sagt det første brevet som viste myndighetens interesse av å styre presteskaper direkte. Brevet gikk ut på at presten i Sunde prestegjeld skulle avsettes.

Steen Bilde og Bispen i Trondhjem fik Brev, Hr. Søfren i Sunde Prestegjeld at afsætte og Bjørn Bjørnssøn igjen at lade der indsætte. C. IV. V. G. t. Vider, eftersom vi om Hr. Søfren N., sogneprest til Sunde Prestegjeld, udi Jæmteland liggendes, hans underskedlige, motvillige, grove og forargelige Forseelser og Bedrift sandferdelig er bleven forstendiget, hvorfor vi endelig ville have ham hans betroende Prestekald og Bestilling entsat, da bede vi eder, befale og nu hermed Fuldmagt give, at I starx, efterat denne vores naadigste Missive eder bliver behændighet, for^{ne}. Hr. Søfren N. fra sit Kald og Bestilling endeligen removerer og afsætter. Og efterat vi naadigst ville have nærværendes Brevviser, Bjørn Bjørnssøn, til for^{ne}. Sunde Sogn og Kald udi for^{ne}. Jæmteland befordret, da bede vi eder, os elskelige M. Iska Grønbech at I hannem strax, efterat han eder hermed har besøgt, til sogneprest der sammesteds ordinerer. Desligste bede vi og dig, os elskelige Steen Bilde, vor Mand og Tjener, at du for^{ne}. Bjørn Bjørnsson, afterat han af Bispen der over Trondhjems Stift er bleven til Prest ordineret, din Collats herefter at være Sogneprest udi for^{ne}. Sunde Prestegjeld paa vore Vegne giver. Cum claus. Consv. Kjøbenhavn 8 Juli 1609. T. III. 338. Afskr. VI. 252.¹²¹

¹¹⁹ JDL b. 1, 2, og 3.

¹²⁰ Andresen 2000: 32. (Han viser til tre saker fra NRR b. 4: 326-327, 462-463, 475-476.).

¹²¹ NRR b. 4: 326-327.

Det står at sogneprest Søren N. hadde en grov og uaktsom tjenesteutførelse, og at han derfor måtte erstattes av en Bjørn Bjørnson. Brevet gir ikke direkte innsyn i årsakene til avsettelsen av Søren, men det er tydelig at Søren handlet utover de rammene den dansk-norske kongemakten hadde satt for prestenes embetsutførelse.

Fire år senere kom nok et brev omhandlende Søren, og igjen ble han fratatt sitt embete. Årsaken til at Søren fortsatt hadde et presteembete etter avsettelsen i 1609 er uklar, men det går an å se for seg at okkupasjonen og kaoset denne førte med seg lå bak. Like fullt kan dette kun sees på som spekulasjoner. I 1613 bestemte myndighetene nok en gang hvem som skulle overta Sørens embete, og det var en person ved navn Peder Anderson. Han fikk embete siden han hadde mistet hus og gård under okkupasjonen.

Claus Daa og M. Isak Grønbech finge Brev Hr. Søfren i Rauendal og Hr. Peder Anderssøn anrørendes. C. IV. V. G. t. Vider, at eftersom vi ere komne udi Forfaring, hvorledes en Prest udi Rauendal udi Jæmteland boendes, ved Navn Hr. Søfren N., nu udi sidste forleden Feide skal have svoret de Svenske, som da vore og Rigens aabenbare Fiender, og efterdi vi for^{ne} Hr. Søfren, som os i saa Maade er frafalden, af sit Kald ville have removeret og nærværendes Hr. Peder Anderssøn, som har boet udi Hede udi Herdalen, hvis Huus og Gaard af for^{ne} Rigens Fiender er afbrænt samt kirken og Sognet, at han derover til vor Kjøbsted Trondhjem med sin Hustru og Børn maatte henflytte [...] ¹²²

I brevet fra 1609 kom ikke årsaken til avsettelsen av Søren frem, mens i det fra 1613 påpekes det eksplisitt at svenske sympatier lå til grunn. Man kan se for seg at Søren handlet i utakt med kongemaktens ønsker innen flere områder, siden de fleste som ble igjen i Jemtland under Kalmarkrigen, inkludert prestene, var tvunget til å sverge troskap til den svenske kongen. Ved kun sverging av troskap som årsak ville man nok sett flere brev som tok opp avsettelser av prester. Hvilke handlinger eller ytringer som lå bak Sørens avsettelse, utover de svenske sympatiene i 1613, kommer ikke frem, men brevene fra 1609 og 1613 viser at kongemakten sanksjonerte mot prestenes handlinger og ytringer. Ved «korrekt» oppførsel ble det positive sanksjoner og ved «ukorrekt» oppførsel ble det negative sanksjoner. Søren som var illojal mistet embete og Anderson som var lojal fikk embete. Slik formidlet kongemakten, ikke bare til Søren og Anderson, men til hele det jemtske presteskapet, hvilke rammer de måtte forholde seg til. Prestene jobbet ikke kun i kirken, de måtte også forholde seg til verdslige krav. Prestenes ytring- og handlingsfrihet ble innskrenket, og de måtte vise lojalitet i embetet og i sin personlige fremferd.

¹²²ibid: 494.

Fra og med brevet i 1609 gikk uniformeringen av prestene inn i en ny fase, og fokuset var ikke lenger å danifisere dem, det var et fokus på å styre prestenes ytringer og handlinger. Reglene for hvilke rammer de måtte forholde seg til, ble formidlet gjennom sanksjonene i kongebrevene. I et brev fra 1612 ser man et eksempel på kongemaktens bruk av positive sanksjoner for å fremme ønskelig adferd.

Bispen fik Brev nogen af Jæmteland angaaendes at forhjælpe til Kald udi Trondhjems Stift.

C. VI. V. s. G. t. Vider, at vi naadigst forfare, at presterne af Jæmteland skal have sig efter denne Tids Leilighed og Tilstand neder [til] Trondhjem begivet og deromkring opholde, da, paa det de med andre Kald igjen kunne blive forsørgede, bede vi eder og ville, at naar der udi Stiftet nogen Prestekald vacere og ledig blive, I da dem til samme Kald at betjene forhjælper og ellers lader gjøre den Forordning, at hvilke som [ikke] med det første kan bekomme Kald, at de geistlige der udi i Stiftet, enhver efter sin Evne og Leilighed, komme dem til deres Underholdning med noget til Hjælp, indtil de med andre Kald kunne blive forsørgede eller nogen Forandring skeer. Kjøbenhavn 20 August¹ 1612. T. III. 442. Afskr. VI. 331. ¹²³

Det var prester som rømte fra Jemtland under den svenske okkupasjonen. Kongemakten ga uttrykk for at disse prestene skulle ha rett på de presteembetene i Trondheim stift som ble ledige, om ikke okkupasjonssituasjonen i Jemtland endret seg. De prestene som allikevel ble gående arbeidsledige måtte, så godt det lot seg gjøre, hjelpes av de øvrige geistlige i stiftet.

Kongemakten involverte seg også ovenfor den avdøde Erik Mogenssons enke. Mogensson hadde vært sogneprest i Ovikens før sin død. Hans enke, Birgitte, hadde lidd stor nød under krigen. Et kongebrev fra 1612 viste til at fienden (svenskene) hadde gjort stor skade for henne og hennes. Derfor skulle hun bevilges en gård i lenet, dersom en ble ledig.

[...] hans efterleverske, os underdanigst har ladet andrage og tilkjendegive, hvorledes hun har fanget stor Skade af Fienderne, der de nu udi forleden Sommer have intaget Jæmteland, og udi saa Maade geraaden udi stor Uledighet, med underdanigst Begjering, vi saadaan hendes Vilkaar ville ansee og bevilge, at hun til en Gaard der udi dit Len for nogen anden maatte befordres, naar sammesteds nogen ledig bliver, [...] ¹²⁴

Sakene fra 1612 og de to sakene omhandlende Søren klargjorde rammene og reglene som gjaldt for pretestanden i Jemtland. Brevene viser kongemaktens vilje til å sanksjonere mot prestene dersom de handlet for eller imot den dansk-norske staten. Derfor kan man si at

¹²³ Ibid: 462-463.

¹²⁴ Ibid: 475-476.

prestenes rolle som en del av den verdslige øvrigheten ble ytterligere befestet i tiden under og rundt Kalmarkrigen.

3.6.1 Christian IV øker sin kontroll over presteskabet

Etter 1613 kom det ingen brev som viser til en direkte styring av presteskabet før det kom et brev i 1619. Årsaken til dette er uklar, men man kan se for seg at de store samfunnsomveltningene i Jemtland etter Kalmarkrigen verdslig tok bort en del av fokuset på det geistlige.¹²⁵ I tillegg skal man heller ikke utelukke at det var tilfeldige variasjoner i brevmengden. Involveringene av kongemakten i det geistlig i Jemtland 1571-1645 var såpass få, at seks år uten et brev på ingen måte kan beskrives som overraskende.

Den 25. januar 1619 fulgte kongemakten opp uniformeringslinjen den hadde lagt seg på i 1609. I 1619 kom det første av i alt seks kongebrev der kongemakten styrte presteskabet gjennom å ta tak i individuelle saker frem til 1635.¹²⁶ Brevet formidlet kongemaktens krav ovenfor dem som skulle betjene presteembete i Jemtland. «om I nogen Svenske til Prestekald udi vort Land Jæmteland at betjene mue ordinere, da haver vi naadigst af synderlig Betænkende for godt anseet, det ikke at mue skee,»¹²⁷ Forordningen påpeker spesifikt at svenske prester ikke skulle tilsettes i Jemtland. Ut i fra brevet kan det virke som en person med svensk bakgrunn var aktuell for et presteembete i Jemtland, derav det også ble behov for å gjenta forordningen fra 1585, som sa at det kun skulle tilsettes dansk-norske prester. De neste brevene hadde et noe annet innhold. De tok opp spesifikke situasjoner, og det ble ikke i de presentert overliggende rammer på samme måte som i brevet fra 1619.

Litt senere i 1619 kom det neste kongebrevet, og det viser at sentralmakten var tilfreds med at Hans Lauritsson skulle bli sin fars kappellan i Rødøn prestegjeld. «at vi naadigst er tilfreds, at nærværendes Studiosus Hans Lauritssøn maa blive sin Faders Kapellan til Rødden [Rødøn] Prestegjeld»¹²⁸ Denne ordlyden impliserer at faren var presten, uten at man kan si dette med sikkerhet. Det neste brevet, fra 1622, hadde også lignende ordlyd. «at vi naadigst haver tilladt nærværende Person, Olaf Pederssøn, at være sin Faders, os elskelige Hr. Peder Anderssøn, Medtjener udi Brynflo Prestegjeld.»¹²⁹ Myndighetene tillot at Olaf Pederssøn kunne være sin fars medtjener i Brunflo prestegjeld. Disse to brevene, som tok opp at sønnene skulle bli sine fedres kapellaner, viser kongemaktens ønske om å bygge opp et presteskab som

¹²⁵ Den statlige integrasjonen av Jemtland økonomisk, politisk og militært var betydelig årene etter Kalmarkrigen. Se f. eks. Andresen 2000.

¹²⁶ NRR b. 5: 5, 7 og 311, b. 6: 482 og 581, b. 7: 700-701.

¹²⁷ NRR b. 5: 5.

¹²⁸ Ibid: 7.

¹²⁹ Ibid: 311.

skulle fungere over flere generasjoner. Ved å gi embete til noen i prestens familie ble kongemaktens ønsker og krav ovenfor geistligheten videreført, siden sønnene til prestene allerede var sosialisert inn i embetsutførelsens krav og forventninger. Man kan derfor hevde at kongemakten hadde en langsiktig plan for bruken av geistligheten, og at den ikke så for seg å miste Jemtland til Sverige allerede i 1645. Gjennomføringen var nok heller ikke problematisk, siden prestene sannsynligvis ønsket at sønnene deres skulle bidra i kirken, og etter hvert kanskje ta over embetet.

Det neste brevet kom ikke før i 1633, og det gir uttrykk for at Anders Olson, guds tjener i Herjedalen, slet økonomisk. «eftersom Hr. Anders Olsson, Guds Ords Tjener til Hede i Herdalen, sig underdanigst besverger over sin Underholds Ringhed,»¹³⁰ Videre gir myndighetene uttrykk for at enhver kirke, anneks og så skulle bidra økonomisk, til Anders igjen var i stand til å klare seg selv av de vanlige avgiftene. «skal hannem gives af hver Kirke saa og Annex, som Formue haver, i Jæmteland og Herdalen, efter som tilforn var beskikket, indtil saalenge nogen Tiende eller anden Leilighed falder, hvortil i Hannem da paa vore Vegne haver at forhjælpe for sedvanlig Afgift,»¹³¹

Det neste brevet i 1633 ga uttrykk for at en kapellan, Daniel Matsson, måtte få embete i Danmark eller Norge, om det åpnet seg en mulighet.

Hr. Daniel Matsson, Kapellan paa Jæmteland i Norge, fik Brev at maa befordres til Kald i Danmark og Norge. C. IV. G. a. v., at vi af vor synderlig Gunst og Naade naadigst have undt, bevilget og tilladt og nu med dette vort aabne Brev unde, bevilge og tillade hæderlig og vellærd Hr. Daniel Matsson paa Jæmteland udi Trondhjems stift udi vort Rige Norge, at hvor noget Kald udi vore Riger Danmark og Norge vacerer og han dertil lovlige kan blive kaldet, maa han hertil promoveres og befordres. Cum inhib. sol. Glückstadt 4 August 1633. R. V. 172. Afskr. VIII. 1633.¹³²

Det kan knyttes usikkerhet til årsaken for dette, men det kan antas at kapellanen ønsket seg vekk fra Jemtland. I kapittel 4 vil det behandles en rekke saker som viser til prestenes problematiske forhold med allmuen. Ikke alle de dansk-norske prestene evnet å integrere seg i det jemtske samfunnet, og noen ønsket seg derfor bort.

Mot midten av 1600-tallet ble det mindre kontakt mellom den dansk-norske kongemakten og geistligheten i Jemtland. Det siste brevet som tok for seg en enkeltsak kom i

¹³⁰ NRR b. 6: 482.

¹³¹ Ibid: 482.

¹³² Ibid: 581.

1640 og tok opp behovet for en kapellan.¹³³ Brevet ga uttrykk for at det var behov for en kapellan på Frøsø, og at han skulle lønnes uten at det gikk for mye utover prestens inntekt.

Antall brev og innhold er ikke nok til å konkludere entydig, men ordlyden i de seks brevene fra og med 1619 viser at kongemakten drev en uniformeringspolitikk ovenfor presteskapet i Jemtland. I hovedsak, om man ser bort ifra det første brevet fra 1619, viste myndigheten et ønske om å hjelpe geistligheten i Jemtland økonomisk eller gjennom å ansette personell i kirken. Allikevel var det ikke kongemakten som skulle bidra økonomisk- den byrden ble pålagt geistligheten.

3.6.2 Tingene også en instans for uniformering av presteskapet

I tillegg til kongebrevene gir myndigheten uttrykk for sine ønsker for prestestanden på tingene. Den første kunngjøringen omhandlende prestestanden finner man på landstinget i 1621, og den var et ledd i en større kunngjøring som tok opp saker som ikke hadde noe med presteembetet å gjøre. «2. Om preste kalld, eij nogen att thillstedis, förin de sine 25 aars allder fulldkomitt haffuer.»¹³⁴ Kunngjøringen går igjen flere steder på landstinget, i tillegg finner man den også i lokaltingene.¹³⁵ Kongemakten presenterte en forordning som sa at ingen under 25 år kunne tilsettes i presteembete i Jemtland. Det kom ikke frem i saken om dette var en ny eller gammel forordning, eller hvorvidt det noen gang hadde vært tilstedt prester i Jemtland under 25 år. Uavhengig av varigheten og aktualiteten til forordningen viser den at tingene også var en arena der myndighetene presenterte rammer for prestenes embetsutførelse.

Den neste forordningen, den som ble kunngjort i 1624, viser hva som var akseptabel atferd for de prestene som allerede var tilstedt i Jemtland. «1. Kong. Maij. Forordningh om forbud, att ingen entten geiislig eller verslig personer, skall utilbörlig suerge eller bande,»¹³⁶ Kunngjøringen ga uttrykk for at verken geistlige eller verdslige hadde lov til å sverge eller banne. I seg selv er ikke dette oppsiktsvekkende, siden det i flere saker på lokaltingene påpekes at sverging og banning ikke var lovlig. Allikevel viser saken at myndigheten hadde en kontrollerende tone ovenfor geistligheten, og at de følte behovet for å påpeke/gjenta allerede etablerte regler. Det at det verdslige og geistlige øvrighetsvesenet nevnes sammen kan i tillegg bidra til å underbygge påstanden om at det var vanskelig å skille de etter reformasjonen. Begge øvrighetene jobbet under den samme konge- og statsmakten.

¹³³ NRR b. 7: 700-701.

¹³⁴ JDL b. 3: 1.

¹³⁵ For eksempel i JDL b. 1: 23.

¹³⁶ JDL b. 3: 13.

Det går ikke an å knytte disse sakene til en økt innflytelse fra kongemakten, fordi om sakene kom i en periode der kongebrevene viser til et økt uniformeringstrykk, siden det ikke er bevart tingprotokoller før 1621. Like fullt viser de en kongemakt som involverte seg i prestenes liv og levnet.

3.7 Et uniformt og integrert presteskap?

Det kom et brev i 1635 som ikke bare gjaldt for prestene i Jemtland, det tok opp et forhold som gjaldt for alle prestene i stiftet.

Presterne udi Trondhjems Len anrørendes. C. IV. G. a. v., eftersom for os underdanigst tilkjendegives, hvorledes Prester udi Trondhjems Len udi vort Rige Norge sig uforlovene adskillige Reiser i Sverige og andensteds uden deres Provsti og Stift skulle foretage, der deres egen Pligt dennem og dog tolholder hos deres Tilhørere at blive og dennem udi deres Saligheds sag flitteligen at undervise: da, paa det saadan deres Forsømmelse og unyttige Reiser kan forekommes, ville vi alle Prester udi for^{ne}. Trondhjems Len alvorligen og strengeligen forbudet have, at ingen sig herefter skal understaa eller tilfordriste uden sit Provsti længe fra sit Sogn uden Provstens Forlov ei heller du af vort Rige Norge eller langt uden Stiftet uden Superintenden[ten]s Vidskap og Samtykke at forreise eller ville suspenderes eller det efter Sagens Leilighed forbrudt have. Hvorefter alle og enhver sig haver at rette og for Skade tage vare. Koldinghus 20 Februar 1635. R. V. Afskr. VIII 249.¹³⁷

Brevet indikerer at prestene til tider forlot embetet sitt over lengre tid, noe kongemakten så på som uheldig. Derfor ønsket sentralmakten kontroll over hvor og når prestene kunne reise. Prestene måtte få superintendentens tillatelse for å kunne forlate stiftet og staten. Det påpekes ikke at kravet var rettet spesielt mot prestene i Jemtland, men allikevel er det en mulig tolkning siden Sverige som destinasjon ble nevnt. Det er ikke vanskelig å se for seg at det var mer aktuelt for en prest i Jemtland å reise til Sverige. Blant annet var jemtene tett koblet opp mot Sverige og svenskene innen handel. Lysaker går blant annet langt på vei i å knytte reisevirksomheten opp mot prestenes engasjement innen tørrfiskhandel, bergverksdrift og trelasthandel.¹³⁸

Etter dette brevet og det i 1640 var det ikke flere involveringer ovenfor geistligheten av kongemakten. Enten betød dette at myndighetene var tilfreds med den rollen prestene hadde i det jemtske samfunnet, eller eventuelt at de ikke så det mulig/gunstig å kreve mer. Sannheten lå sannsynligvis et sted i mellom disse ytterpunktene. Kongemakten hadde mellom 1609 og 1640 gitt prestene klare begrensninger på hvilke holdninger de kunne ha og hvordan

¹³⁷ NRR: b. 7: 22.

¹³⁸ Lysaker 1987: 124.

de kunne oppføre seg. Den viste en sterk vilje til å sanksjonere mot prestene som bevegde seg utenfor disse rammene. Derfor kan man med sikkerhet si at det var et forsøk fra myndighetens side på en styring og uniformering av presteskapet, som ikke kun kan forklares gjennom religiøse hensyn. Man kan anta at en moderasjon i denne uniformeringspolitikken anydet en viss måloppnåelse. Derfor kan det vises til at kongemakten sannsynligvis oppnådde en relativt uniform prestestand mot midten av 1600-tallet, som var integrert mot standardene som gjald for presteskapet i det øvrige Norge.

3.8 Konklusjon

I dette kapitlet er det forsøkt å finne hovedlinjene i kongemaktens geistlige politikk i Jemtland etter overføringen i 1571. Det man ser er at kongemakten forsøkte å kutte de geistlige båndene til Uppsala og Sverige, og integrere geistligheten i den dansk-norske statsadministrasjonen. Dette ble gjort gjennom en danifisering og uniformering av presteskapet, som hovedsakelig kan deles inn i to perioder.

(1) Frem mot Kalmarkrigen kom det strukturelle endringer, der man kan vise til skoleplanene på Vesterhus og danifiseringen av prestestanden. Prestestanden var den delen av det geistlige som var utsatt for flest endringer og krav, derav sannsynligvis også sett på som best egnede som en ressurs i integrasjonen av Jemtland av kongemakten. Danifiseringen var den forordningen med størst gjennomslagskraft, og på starten av 1600-tallet var nesten samtlige prester i Jemtland dansk-norske.

(2) Under og etter Kalmarkrigen konsentrerte kongemakten seg om å styre prestestandens handlings- og ytringsrom. I 1609 kom det et brev som viste til en ny politisk linje, en linje som kan sees på som en videreutvikling av danifiseringen. Brevet var det første i en rekke på ti brev som direkte gikk inn i enkeltsaker omhandlende prestenes handlinger og ytringer.¹³⁹ Alle disse, dog med ulikt fokus, satte begrensninger på prestenes frihet, ikke bare i embete men også den personlige fremferden. Intensiteten i uniformeringen av presteskapet var høyest mellom 1609-1633. Etter 1633 kom det bare et brev som gikk direkte på prestene i Jemtland. Dette kan tyde på at kongemakten var fornøyd med den rollen prestene hadde fått i Jemtland.

Den geistlige utviklingen i Jemtland endret seg med kongene som styrte, det var forskjellige tendenser under de ulike styringsperiodene. Fredrik II, 1559-1588, styrte den perioden da det kom strukturelle endringer, formynderstyre til Christian IV, 1588-1596, styrte

¹³⁹ NRR b. 4: 326-327, 462-463, 475-476 og 494, b. 5: 5, 7 og 311, b. 6: 482 og 581, b. 7: 700-701.

perioden uten kongelige forordninger, og Christian IV, 1596-1648, styrte da kongemakten aktivt gikk inn å styrte prestenes holdninger og ytringer (Det var kun under Christian IV det ble sendt kongebrev omhandlende enkeltprestere handlinger og ytringer). De ulike kongenes betydning for utviklingen i Jemtland kan derfor ikke sees bort i fra. Allikevel kan det hevdes at utviklingen hadde gått samme retning uavhengig av hvilken konge som hadde styrt. De statlige integrasjonsprosessene var ikke unike for Danmark-Norge, ei heller bruken av geistligheten i den statlig integrasjon. Geistligheten ble brukt i både Norden og Europa i statsutviklingen.¹⁴⁰ Derfor kan man se for seg at den geistlige utviklingen ikke kom som et resultat av ulike konger og styringsmakter, fordi om de åpenbart påvirket intensiteten.

Det økte engasjementet ovenfor geistligheten passer godt inn i den statlige utviklingen - kongemakten økte sine innflytelse geistlig og verdslig i perioden. Dette bidrar til å underbygge påstanden om at den geistlige utviklingen i Jemtland fulgte et mønster, den var et ledd i en statlig utvikling. Det er bred enighet blant forskerne, for eksempel hos Bull, Bromè og Andresen at danifiseringen av presteskabet fra og med 1585 kan knyttes opp mot verdslige behov og hensyn.¹⁴¹ Ser man dette i sammenheng med uniformeringen av presteskabet, som kom etter danifiseringen, kan man konkludere med relativt stor sikkerhet at kongemakten ønsket å bruke prestestanden i den verdslige integrasjonen av Jemtland. Med andre ord ser man at den geistlige overføringen i 1571 spilte en rolle for kongemaktens mulighet til å integrere Jemtland i Danmark-Norge. Den geistlige kontrollen ble brukt til å integrere prestestanden inn mot standardene for prestene i det øvrige Norge, og kutte alle geistlige bånd til Sverige.

¹⁴⁰ Se for eksempel Rian 1997 og Tilly 1975.

¹⁴¹ Bull 1970: 203, Bromè 1945: 174-175, og Andresen 2000: 32-33.

Kapittel 4: Prestenes møte med lokalsamfunnet

Her skal det sees nærmere på prestenes posisjon og rolle som embetsmenn i det jemtiske samfunnet. I søken etter svar vil de bevarte tingprotokollene fra Jemtland 1621-1628, 1634-1638 og 1640-1643 brukes, ettersom sakene i disse gir innblikk i prestens møte med allmuen i en rekke ulike konflikter. En svakhet ved tingprotokollene som kildemateriale er at de som er bevart kun er fra og med 1621. Kildene gir derfor bare innblikk i Jemtland etter at jemtene måtte forholde seg til de forholdene som blir beskrevet i kapittel 3, altså en dansk-norsk prestestand (danifisert), og en prestestand som var godt inne i en uniformeringsprosess.

4.1 Lands- og lokaltingene

Her skal det sees nærmere på lokaltingene og landstinget. Først presenteres tingenes ulikheter, landstinget og lokaltingene hadde til en viss grad ulike roller, før saksmaterialet analyseres.

Funksjonen til landstinget i Jemtland gikk utover det å kun være domstol. Det skulle også fungere politisk, blant annet som arena for en forhandling mellom jemtene og øvrigheten. Denne koblingen gjør landstingsprotokollene godt egnet til å undersøke om det var noen av de nye geistlige forordningene jemtene ønsket å forhandle om. Det var en representant fra øvrigheten, lagmannen eller sorenskriveren, som formulerte fremstillingene av det som ble tatt opp på landstinget. Man må derfor ta høyde for en viss usikkerhet, siden sannheten i enkelte tilfeller muligens var noe fordreid i øvrighetsvesenets favør.¹⁴²

Andresen viser at landstinget var i en endringsprosess gjennom årene som blir analysert her (1621-1628, 1636, 1638 og 1640-1641). Den norske lagtingsordningen begynte etter hvert å gjøre seg mer gjeldende som et resultat av myndighetens ønske om å integrere Jemtland. Denne endringen kommer til syne gjennom endringen i antall øvrighet-allmue-relaterte saker fra perioden 1621-1628 til perioden 1636, 1638 og 1640-1641. I den første perioden utgjorde øvrighet-allmue-relaterte saker 77% av det totale antallet, mens de i den andre perioden kun utgjorde 58%.¹⁴³ Andresen klargjør ikke eksplisitt at geistligheten var en del av øvrighetsvesenet i statistikken, men det er noe man antar siden han langt på vei antyder at det ikke gikk an å skille mellom det geistlige og verdslige etter reformasjonen.¹⁴⁴ En økning i de allmue-allmue-relaterte sakene passer inn i en modell som sier at Jemtland ble tettere integrert i resten av Norge - en økning av disse sakene gikk på bekostning av forhandlingen mellom allmuen og øvrigheten. Det er vanskelig å vite i hvor stor grad endringene i

¹⁴² Andresen 2000: 7.

¹⁴³ Ibid: 92-94.

¹⁴⁴ Ibid: 32.

landstingets posisjon og rolle påvirket sakene omhandlende geistligheten, men endringen er viktig å klargjøre siden den sannsynligvis bidro til å legge noen føringer for hvilke saker som ble behandlet.

I domsbøkene finner man saker som ble behandlet i lokaltingene. Rollen til lokaltingene var noe ulik landstingenes - de skulle i større grad være en arena for å håndtere de lokale konfliktene. Tingenes viktigste oppgave var å dømme i saker etter et allerede eksisterende lovverk. Med andre ord kan man hevde at lokaltingene ikke skulle fungere like mye i politisk ærend som landstinget. Gjennom lokaltingene får vi et mer representativt innblikk i møtet mellom prestestanden og allmuen, siden det var et mye bredere spekter av saker der. Om landstinget kan beskrives som et representativt organ for hele provinsen, i en forhandling med øvrigheten, kan lokaltingene beskrives som en arena der øvrighetens regler og lover ble praktisert.

4.2 Sakskategorier

Sakene i tingprotokollene er i denne oppgaven inndelt i disse tre kategoriene: (1) Personlig konflikt: saker som tok opp vold, trusler og mishagsyttringer. (2) Økonomi: saker om skatt (tiende), pliktarbeid og retten på land og jord. (3) Annet: de sakene omhandlende prestene som ikke faller inn under de to andre kategoriene.¹⁴⁵

Tabell 1: Tingprotokollene – prestene og allmuen

	Personlig konflikt	Økonomi	Annet
1621	2		4
1622	3	1	
1623	5	1	
1624		1	1
1625	1	1	
1626		1	
1627	1	4	1
1628	1	2	
1634			
1635	1	1	
1636	2	3	1

¹⁴⁵ JDL b. 1, 2 og 3.

1637		4	
1638		1	
1640		1	
1641		2	1
1642		1	
1643		1	
Total	16	25	8

Tallene viser en interessant utvikling. I starten lå tyngden under personlig konflikt og annet. Under personlig konflikt peker spesielt de tre første årene seg ut; 1621, 1622 og 1623, hvor en i alt finner 10 av 16 saker. Etter hvert kom økonomi frem som den dominerende kategorien, og der ser man en motsatt tendens enn i personlig konflikt - fra og med 1627 kom hele 20 av sakene under økonomi.

Tabell 1 viser derfor et noe annet bilde enn det Andresen beskriver.¹⁴⁶ Antallet geistlige-allmue-saker var forholdsvis stabilt frem til 1637, deretter kom det et fall i saksmengden, et fall som kom samtidig med bortfallet av sakene under personlig konflikt. Tallmaterialet gir ikke mulighet til å gjøre annet enn å antyde tendenser, men det virker som allmuen og geistligheten etter hvert fikk et normalisert forhold. For å utforske og drøfte disse tallene videre må det gås dypere inn i kildematerialet, og det skal derfor sees nærmere på sakene som er representative for møtet mellom prestene og jemtene.

4.2.1 Personlig konflikt

Det betydelige antallet saker (15) under personlig konflikt i lokaltingene indikerer at det var et problematisk forhold mellom prestene og allmuen i Jemtland. Det kan dog ikke vises til noen saker omhandlende personlig konflikt på landstinget, noe som sannsynligvis er på grunn av tingets rolle – landstinget var i større grad en arena for forhandling. Det som er sentralt for oss å utforske, er om spenningen mellom allmuen og prestene var et resultat av myndighetens uniformeringspolitikk. Bromè går langt på vei i å antyde at konfliktnivået var unormalt høyt etter Kalmarkrigen, og at det høye konfliktnivået kom som et resultat av danifiseringen.¹⁴⁷ Med andre ord drar han konfliktnivået direkte opp mot myndighetens geistlige politikk. I

¹⁴⁶ Hos Andresen ser man at øvrighet-allmue sakene holdt seg forholdsvis stabile, fordi om det totale antallet økte. Andresen 2000: 92-93.

¹⁴⁷ Bromè 1945: 196-197.

tillegg til å etterprøve Bromès påstand, vil det i denne oppgaven forsøkes å finne ut hvilken rolle uniformeringspolitikken spilte for konfliktnivået.

Konfliktnivået var høyest de første årene, 10 av 15 saker kom årene 1621, 1622 og 1623. De tilgjengelige kildene viser derfor at konflikten mellom prestene og allmuen i Jemtland var størst i starten av 1620-årene. Det er dog viktig å påpeke at man ikke kan si noe om konfliktnivået før 1621, siden det ikke finnes bevarte tingprotokoller da. Videre ser man at sakene under personlig konflikt ble færre og færre mot midten av 1600-tallet. Man kan blant annet se at det ikke kom noen saker etter 1636. Noe som tyder på en normalisering av forholdet mellom prestene og allmuen.

4.2.1.1 Jacob Jenssen og allmuen

Den første saken som beskriver spenningen mellom prestestanden og allmuen i lokaltingene viser til en hendelse i Lit, og saken er datert til 8. oktober 1621.

[...] Jacob Jennssen, Sogen prest thill Liedz giellid och klagede sörgligen, huorledis Jffuer i korsteed, En Aff sine sogne Bönder, medt sin söster Sönn Jffuer Erichsen, Udj forgangen höst paa en Löffuer Dags Afften i Mörckningh, ehr Ulogligen ind kommen i hanns huus, huor for:e Iffuer Wredeligen skall haffue offuer falldett och Uförmitt hannom och der her Jacob Bad hannom , Att hand skulle Lade sig bliffue i fred i hans eget huus [...]¹⁴⁸

Jacob Jenssen anklaget en av hans sognebønder, Ivar, for å ha kommet inn i hans hus en lørdags aften, trengt seg på og overfalt ham. Saken gir også uttrykk for at Ivar var i besittelse av en øks. Tinget dømte i favør presten, og Ivar fikk beskjed om at han ved eventuelle gjentakelser ville bli dømt på sin hals. Ordlyden i protokollene viser alvorligheten til denne saken. At en eventuell gjentakelse ville føre til dødsstraff sendte ut et klart signal om at oppførselen var uakseptabel. Det at det var en øks involvert i konfrontasjonen viser også til sakens alvorlighetsgrad, noe som også sannsynligvis førte til en så streng strafferamme ved eventuelle gjentakelser. At det var voldskonflikter i Jemtland var verken overraskende eller unikt. Jørn Sandnes viser til at Norge på 1500-tallet var et typisk bondesamfunn, preget av mye vold. Videre hevdes det at volden avtok utover 1600, og at de økonomiske forbrytelsene ble mer sentrale. Dette blir beskrevet gjennom en mentalitetsendring; samfunnet gikk etter hvert bort i fra den gamle æreskodeksen som eksisterte i og etter vikingetiden.¹⁴⁹

¹⁴⁸ JDL b. 1: 26-27.

¹⁴⁹ J. Sandnes. *Kniven, ølet og æren – Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo 1990: 116-118.

Det gis ikke innblikk i hva som lå bak konflikten mellom Jacob og Ivar, og man kan derfor ikke knytte den direkte opp mot danifiseringen eller uniformeringen. Allikevel virker det som Jacob Jenssen hadde et særs konfliktfylt forhold til flere i allmuen. I en annen sak, som ble behandlet på samme ting, anklaget presten Inger Olsdatter for, året før tinget, å ha kommet med nedsettende ord mot hans hustru og datter. «Ingre Ollsdatter, som shall haffue Lagt öge Naffn paa hans höstru og datter,»¹⁵⁰ Også i denne saken ble det dømt i favør sognepresten, og Inger ble straffet på gods og ære.

Jacobs Jenssens problemer med å finne seg til rette i Jemtland kom også til uttrykk i en sak to år senere på tinget i Lit prestegjeld. Først ble allmuen spurt om de hadde noe å utsette på presten, fogden eller sorenskriveren. Allmuen ga uttrykk for at de ikke hadde noe å utsette på verken prest, fogd eller sorenskriveren. Deretter viser saken at presten ønsket å komme seg vekk fra Lit gjeld og Jemtland. Han ønsket embete et annet sted i riket, et ønske han fremmet samtidig som han uttalte seg negativt om jemtene. «begierte hannd ydmygeligenn, Aff Landz herren, At hanns Velb: Vilde hielpe hannom till Nogen Leiighz i Norge, thj hand Jngen lunde Vilde bliffue her hoess dette falshe folch, thj de Kunde inthz fordrage Nogen dannshe Mannd, Uden dieris Jndödde eller suendshe,»¹⁵¹ Noe som gjør at saken kan dras opp mot kongebrevet fra 1633 som ble behandlet i kapittel 3.¹⁵² Det brevet ga også uttrykk for at en av geistligheten, Daniel Matssøn, ønsket seg vekk fra Jemtland, dog uten at det påpekes noen årsak til det.

På høsttinget i 1623 kom det en ny sak der prest Jacob Jenssen var en av partene i konflikten. I denne saken var han ikke den som tiltalte, men den som ble tiltalt. En Peder fra Revsund hadde anklaget presten for ukvemsord. Det var en rekke vitner som underbygde Peders anklage og de ga uttrykk for at presten hadde sagt at Peder hadde vist motvilje og motarbeidet ham fordi han var dansk-norsk. «du och dine Stalbrödre Haffuer forfulldt och for Achttedt mig fattig fremmedt Mannd sidenn jeg Hid kom: Saa gud aff himmelen skall straffe eder der fore». ¹⁵³ Saken føyer seg derfor inn i rekken av saker der konflikten direkte eller indirekte var sentrert rundt prestens opphav.

Hovedtrekket man kan dra ut av sakene om Jacob Jenssen er at presten overhodet ikke kom overens med allmuen. Han følte årsaken til dette var fordi han ikke var fra Jemtland eller Sverige. Videre kan de gjentagende sakene omhandlende Jacob Jenssen være et tegn på to ting. (1) Enten så var Jacob Jenssen en vanskelig prest og person, eller (2) så viste allmuen,

¹⁵⁰ JDL b. 1: 27-28.

¹⁵¹ Ibid: 69.

¹⁵² NRR b. 6: 581.

¹⁵³ JDL b. 1: 124-129.

som Jacob selv påpekte, motvilje mot ham fordi han ikke var jemte eller svenske. Sannheten lå sannsynligvis et sted imellom disse påstandene. Uavhengig av årsaker kan man slå fast at presten Jacob Jenssen ikke evnet å integrere seg spesielt godt i det jemtske samfunnet.

4.2.1.2 Presten Erik Erikssen og Peder Henriksen

På vintertinget i Oviken 15. oktober 1621 var det en sak der prest Erik Erikssen hadde stevnet Peder Henriksen angående forhold som var innført i tingboken den 23. november. «Haffde her Errich pastor i Hammerdall ij [Rette] steffnitt peder Hendrichss fyr Aas, Andrörendis den sagh i Ting bogen er indfördt den 23. Nouembr :s Nest forleden: Daa er for :e Peder Hendrichss iche Mödt,»¹⁵⁴ Den 23. november kom saken som viste til de forholdene presten Erik Erikssen hadde stevnet Peder Henriksen for. Deriblant ble Peder anklaget for å ha truet presten med å være i stand til å frata ham embete hans, i tillegg hadde han kalt prestens kone et «hoffmodigtt skarn».

[...] Ved Klagemaal gaff thill kiende, 1. Hurledis hand skall haffue sagtt, Att hand Villde sette hanom aff sitt embed huad thid hand Villde: 2. skall pedr Hendrichss haffue sagtt, Att her Errich staa och Varttler Udj Kiercken saa hand icke Vid huad hand siger och peder kiædis der Att höre paa: 3. skall hand haffue for Achttett her Errichis höstru och Kaldett hindr ett hoffmodigtt skarn: [...]¹⁵⁵

I sitt forsvar mot disse anklagene kom Peder Henriksen med en anklage mot Erik Erikssen. Peder hevdet presten hadde vært og søkt råd i Sverige hos en Erik Østgård, en person han hevdet var beryktet for å være trollmann, noe som han igjen mente burde føre til at Erik Erikssen ble fratatt sitt embete. «om for :ne Errich østgaardzs Rycktte och dersom her errich sligt beuist Er, daa Motte hand blifue Aff mz hanns Embed»¹⁵⁶ For å kunne gå videre i denne saken krevde tinget bevis, og Peder Henriksen fikk frem til neste skatteting til å frembringe dette, noe som viser at tinget tok anklagen på alvor. Et poeng som påpeker samfunnets forståelse for hvilken geistlig/åndelig oppførsel som lå utenfor de akseptable rammene. Ut i fra responsen på anklagen til Peder Henriksen er det tydelig at myndighetene tok alvorlig på anklager om omgang med trollmenn/hekser.

Flere ble dømt i Norge etter strenge trolldomslover på slutten av 1500-tallet og starten av 1600-tallet, men det var den dansk-norske hovedforordningen mot trolldom i 1617 som

¹⁵⁴ Ibid: 48-49.

¹⁵⁵ Ibid: 64-66.

¹⁵⁶ Ibid: 65.

virkelig strammet inn på det som ble sett på som umoralske og ugudelige handlinger.¹⁵⁷ Man ser en tydelig oppgang i trolldomssakene i Norge i perioden 1619-1625, og beskyldningen mot Erik Erikssen kom i denne perioden. Forordningen i 1617 skilte mellom ulike typer lovbrudd, og det som hadde strengest strafferamme var djevelpakt med ondskapsfull magi.¹⁵⁸ Erik Erikssen var ikke i fare for å bli dømt for dette, men det var nok spesielt problematisk for en prest å bli sett på som en medsammensvor til en trollmann/heks. Det kommer ingen flere saker om Erik Erikssen etter den i 1621, og man kan derfor ikke gjøre annet å spekulere i hva eventuelle bevis ville ført til for presten, men at det hadde satt ham i en utsatt posisjon kan heves over enhver tvil.

4.2.1.3 Integrerte prester?

Prestenes forhold til allmuen var ikke alltid så ensidig som det blir beskrevet av Bromè.¹⁵⁹ Det var saker i lokaltingene som også viste til et godt forhold - i enkelte saker støttet prestene bøndene. En sak den 22. februar 1623 viser en prest som sammen med allmuen støttet Heming og Bent Olson på tinget. «Att de Var begge drucken, dog icke Kunde benegtte samme boerdagh At vere sked, daa haffr sogne prestenn, mz peder grum, och heele Allmuen giort bön for denom,»¹⁶⁰ Heming og Bent var anklaget i en sak der de risikerte å bli dømt på deres hals. Denne straffen mente sognepresten og allmuen var i strengeste laget. Bønnen fra presten og allmuen ble tatt til etterretning av myndighetene, og Heming og Bent ble ikke dømt til døden. Allikevel ble det gitt uttrykk for at ved eventuelle gjentakelse, ville Heming og Bent få en slik straff.

Den 17. oktober samme år var det en sak som viser til at det hadde vært delt noen ukvemsord mellom presten og to fra allmuen på Revsund. «Att eptersom Nogen skielldz ord er fallden Udj hastmodighed, emellom sogne presten paa den ene och poull i bisgaard, med Joen Jngmardss ibid paa den Anden side, daa ere de nu derom Venlig[e]n och Vell forligt Ved handebaand, och erklering: her for ting och dom:»¹⁶¹ Årsaken til at denne saken inkluderes i en argumentasjon som viser til en integrert prestestand i samfunnet, er at presten og de to fra allmuen gjorde opp. Saken viser at ikke alle konfliktene mellom allmuen og prestestanden eskalerte. Videre gir den uttrykk for at presten og de to fra allmuen skiltes som venner. Det er en viss usikkerhet i om dette var noe de følte seg tvunget til, men det kommer ingen tegn på at

¹⁵⁷ R. Blix Hagen. *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Oslo 2007: 90-91.

¹⁵⁸ Ibid: 91.

¹⁵⁹ Bromè 1945: 196-197.

¹⁶⁰ JDL b. 1: 62-63.

¹⁶¹ Ibid: 143.

konflikten blusset opp igjen senere i tingprotokollene. Derfor kan man si at partene i alle fall viste et ønske om å legge uenighetene til side, og forsøkte å ha et normalt forhold.

Den neste saken beskriver prestens personlige konflikt med allmuen, fordi om den i tabell 1 klassifiseres som en økonomisk sak, noe den i hovedsak er. Anders Henriksson og Oluf Poulsson var i en økonomisk konflikt som ble løst uten store problemer. «da eptter Lang thilltaalle och giendssuard, Aff Stod oluff Poulssön goduilligenn nogle stöcker iord for Her Anders»¹⁶² Saken viser at presten og Oluf evnet å komme til enighet. Saken viser derfor at det eksisterte en tillit til rettsvesenet hos presten og bonden, og at deres forhold ikke ble forsuret av problematikken. De valgte, uten å forhandle eller klage, å rette seg etter tingets dom. Oluf gikk velvillig med på å overgi deler av jorden til presten.

Den 29. mars 1636 kom en særs interessant sak, den beskrev en prest som støttet en fra allmuen som hadde snakket stygt om øvrigheten.

Thilltaallede Kongens fougett wed Laglig Steffning gudmun i guttand for hand haffde emod sagt Dannemendtz Leigning om Ko: Maijtts: Sölff shatt, Sigendis de Lade som fandens mend, [...] Daa giorde Sogne presten med Mennigheden bön for hannom, at fogdenn iche Willde der om Strebe hannom med dom for sin fattigdomb shyllid [...]¹⁶³

Saken, i likhet med den fra 22. oktober 1623,¹⁶⁴ viser at presten og menigheten aktivt gikk inn og støttet en fra allmuen. Den gir uttrykk for at Gudmund ikke måtte dømmes så hardt for sine ord, ord han i tillegg ga uttrykk for at han angret på, siden han slet med fattigdom. Her viser presten forståelse for at Gudmund reagerte på de økonomiske byrdene den verdslige myndigheten påla ham.

Det at presten valgte å sympatisere med allmuen i en konflikt med øvrigheten kan tyde på to ting. For det første kan det tyde på at presten hadde et godt forhold til allmuen, han var en integrert del av samfunnet, og følte derfor lojalitet til og ansvar ovenfor Gudmund. For det andre kan det tyde på at presten mente enkelte av byrdene øvrigheten påla den jemske allmuen var urettferdig. Det kan igjen være en rekke ulike årsaker til at presten mente at de økonomiske byrdene på allmuen var for store, og man kan ikke utelukke at det var en viss egeninteresse hos presten. Ved å peke på at Gudmund ikke måtte straffes for sin fattigdom ga presten uttrykk for at det var vanskelige kår økonomisk i Jemtland. Han ønsket sannsynligvis ikke at skattenivået skulle økes ytterligere, siden dette også ville påvirke prestenes

¹⁶² Ibid: 236.

¹⁶³ JDL b. 2: 50-51.

¹⁶⁴ JDL b. 1: 62-63.

økonomiske stilling. I tillegg kan man muligens sette saken i sammenheng med myndighetenes ønske om å uniformere prestestanden, som materialiserte seg i den tøffe uniformeringspolitikken årene 1619-1635. Statsmakten ville sannsynligvis ikke ha prester som tok parti med allmuen når bøndene jobbet mot myndighetenes politikk.

De fleste sakene under personlig konflikt viser at det var et problematisk forhold mellom allmuen og prestestanden i Jemtland. Allikevel ser man at forholdet ikke nødvendigvis var så ensidig som hevdet. Det eksisterte prester som gikk godt overens med bøndene, noe man ser gjennom blant annet at de geistlige støttet enkelte personer som handlet utenfor myndighetenes lovverk, og det var en vilje hos prestene og allmuen i enkelte saker til å bli enige. I tillegg var det en tydelig tendens at sakene under personlig konflikt avtok utover perioden, helt til de forsvant helt etter 1636, noe som tyder på at forholdet normaliserte seg.

4.2.2 Økonomi

Det var i alt 18 saker under kategorien økonomi i lokaltingene og 8 på landstinget. Som påpekt tidligere, var det en relativt stabil mengde saker under økonomi perioden igjennom. Allikevel kan man vise til en viss økning periodene 1627-1628 og 1635-1637, da det i alt kom 14 saker. Dette viser at konflikten mellom prestene og allmuen omhandlende økonomi var forholdsvis stabil. I denne analysen vil det kastes lys over de ulike typene økonomiske konflikter allmuen møtte prestene i - det var konflikter om tiende, fisketiende, pliktarbeid, skysstjenester, og retten på bruk av land og jord, og hvorfor prestene møtte allmuen i slike saker.

4.2.2.1 Presten Hans Christenssøns og allmuen – (vold), tiende og pliktarbeid

På høsttinget på Restad den 21. september 1622 kom det to saker som beskrev presten Hans Christenssøns problemer med en rekke ulike bønder, og disse sakene ble behandlet på lokaltinget.¹⁶⁵ Den første saken tok opp en situasjon som egentlig passer best inn under kategorien personlig konflikt, men sakene presenteres her siden den neste saken omhandlende Hans Christenssøns tok for seg problemer med økonomi og pliktarbeid. Den første saken presenteres for at prestens forhold til bøndene skal forstås bedre.

Den første saken, som tok opp volden mellom Oluf Mortenssøn Svendsted og prestens hustru, viser at presten slet med å integrere seg i lokalsamfunnet. «Oluff Mortenssön Suendsted, for hand haffde Komitt drucken i prestegaardenn i Her Hanssis frauereillsse, och offuer falldett hans höstru met shamlig ord Stöt och slagett hinder Saa hun War blaa Under

¹⁶⁵ Ibid: 78-79.

hindis bröst»¹⁶⁶ Oluf hadde kommet alkoholpåvirket inn i prestegården og overfalt kona til presten. På tinget forsvarte han seg med at prestens hustru hadde sagt mange slemme ord og slått ham med en staur.

Den neste saken på høsttinget viser at presten og hans familie hadde problemer med flere bønder. «Dernest till Sporde Niells Oelssön Bönndernne huor for de iche Willde opbyge deris huusser i prestegaarden, dissligist till Sporde hand de Kalldz byger paa prestens Wegne huorfore de iche Willde frem före deris tiennde»¹⁶⁷ Denne er en av de sakene som viser prestestandens problemer med å få inn tiende og skatt i Jemtland.¹⁶⁸ Det er tydelige tegn på at allmuen ikke ønsket å akseptere alle de økonomiske straffetiltakene som kom etter Kalmarkrigen, og de kjempet for å få et lavere skattetrykk.¹⁶⁹ Dette gjorde det sannsynligvis lettere at det blusset opp tiende- og skattekonflikter, siden den økonomiske stillingen til allmuen var satt under press.

Saken mellom Nils Olssøn og presten viser også at bøndene måtte gjøre pliktarbeid for prestene. Hvilket arbeid bøndene var pliktige å hjelpe prestene med kommer ikke frem av saken, utover at de i enkelte tilfeller skulle hjelpe til å sette opp bygninger og hus, og hjelpe til med vedlikehold. Nils Olssøn, prestens fullmektige på tinget, spurte hvorfor bøndene ikke hadde hjulpet til å sette opp hus på prestegården. De svarte at de gjerne kunne bidra til oppsetting av hus på prestegården, men at det ikke hadde blitt formidlet til dem at de skulle hjelpe presten. «Suarede Allmuen, giernne Wille bygge huis de bör paa prestegaarden Men iche haffde i Formoue At Bygge Alt huis prestenn Willde dem paa Legge:»¹⁷⁰ Denne saken viser en forhandling i lokaltinget om hvilke krav prestene kunne stille ovenfor bøndene angående pliktarbeid. På tross av at resultatet til denne konflikten ikke kommer frem, er det nærliggende å tro at partene kom til en slags form for enighet, siden det ikke var flere saker omhandlende manglende tiende og pliktarbeid mellom de aktuelle bøndene og presten.

4.2.2.2 Skysstjenester

Den 5. oktober 1625 ble det holdt høstting i Thrapnes, og der kom det en ny sak som viser at pliktarbeid skapte konflikter mellom prestene og allmuen. På tinget stevnet kapellannen i Sunde en Morten i Homnes, fordi han ikke ville låne ut en båt kapellannen trengte for å komme seg til kirketjenesten, noe som resulterte i at kirketjenesten ble forsømt. «Capellaane i Sunde i

¹⁶⁶ lbd: 78.

¹⁶⁷ lbd: 78-79.

¹⁶⁸ JDL b. 1: 78-79, 213, 230-231, og 2: 19-20.

¹⁶⁹ Andresen 2000: 96-98.

¹⁷⁰ JDL b. 1: 78-79.

Rette steffnitt Morten i Homeness, for hand icke Villde Lønne sig en baad til Kiercken den 2 Søndag eptter trintatis, huor Udoffuer Kiercke Thiennesten bleff forssömptt Samme thid»¹⁷¹

Kapellanens problemer med å få skysstjeneste er nok et eksempel på at pliktarbeid var et problematisk område for prestene og allmuen å finne en felles forståelse på, og man ser at prestene ofte var avhengig av hjelp fra øvrigheten for at allmuen skulle utføre dette arbeidet. Andresen viser at problemene med å få skysstjenester ikke var unike for pretestanden. Han hevder at spesielt bøndene i Hammerdal og Ragunda var lite villige til å yte denne typen tjenester.¹⁷² Bøndenes generelle motvilje mot skysstjenestene kan ha kommet av flere årsaker, men at det vanskelig lot seg forene med arbeid på gårdene spilte nok en sentral rolle. I tillegg var både Ragunda og Hammerdal usentrale steder i Jemtland med store avstander. Derfor kan man ikke nødvendigvis sette skyssproblematikken i sammenheng med en motvilje mot prestene, siden bøndene viste motvilje både mot den geistlige og verdslige øvrigheten i forhold til denne type tjenester, spesielt i de nevnte områdene. Det som skapte spenningen i sakene var at bøndene ønsket å reforhandle kravene om skysstjenester. Dette førte ikke frem, og det ble konkretisert på landstinget i 1626 at bøndene skulle yte slike skysstjenester.¹⁷³

4.2.2.3 Sognepresten i Undersåker

Den 14 februar 1626 ble det avholdt skatteting i Undersåker, og der kom det opp en sak som ga uttrykk for prestens problemer med å hente ut tiende og arbeidsytelser fra allmuen. «Bleff paa Liust her i Gielldet Saauell Som offuer helle Lanndett skall Giffue huer Sogne prest Alle huis beffuer giled de Aff beffuernne bekommer, Saauell Som Alld Anndre deris till Börlige thiennde och Bygge deris huusse i prestegaarden eptter Ordinantzen»¹⁷⁴ Saken kan beskrives som en påminnelse om en forordning. Allmuen får en generell påminnelse om at de må overholde tidende og yte det arbeidet de var pliktig, i dette tilfellet oppbyggingen av hus på prestegården. Det ble ikke påpekt enkeltpersoner som ikke betalte tienden, noe som indikerer at prestene slet med flere bønder.

Av de tre sakene omhandlende pliktarbeid tok to av dem opp kravet om oppbygging av hus i prestegården og den siste skyssarbeid. Dette gir grunnlag til å hevde, dog med et noe tynt kildemateriale å vise til, at disse oppgavene var de arbeidsytelsene prestene kunne kreve av allmuen, i tillegg til vedlikehold. Annet pliktarbeid som blir påpekt i Andresens arbeid var arbeidet på kongsgården og ved gruvene på Kvikne, to forhold som ikke kan kobles opp mot

¹⁷¹ Ibid: 179.

¹⁷² Andresen 2000: 98-99.

¹⁷³ JDL b. 3: 9-10, 21-22 og 24-25.

¹⁷⁴ JDL b. 1: 213.

geistligheten.¹⁷⁵ Derfor kan man med forholdsvis stor sikkerhet hevde at allmuen ikke var pliktig å hjelpe prestene utover arbeid på prestegårdene, skyssing og vedlikehold.

Den 22. september 1627 var nok en gang sognepresten i Undersåker i en konflikt. Ved dette tinget var han den tiltalende i to ulike saker. Presten Hans N. hadde stevnet to ulike personer fra allmuen i to ulike saker.¹⁷⁶ I den forrige saken, den fra skattetinget i Undersåker i 1626, ble ikke prestens navn nevnt, men det antas at det var samme person siden sakene kom så tett på hverandre.

På høsttinget i 1627 tok prestens Hans N. opp at to fra allmuen hadde jaktet ulovlig i hans skog. «Kom for Rette Her Hanns N: Sognne prest thill Unnder Agger och Ved Lennssmanden Jenns Restad haffde i Rette Steffnit Jngmar perssön Nylannd, och Joenn perssön ibid thilltaalle dennom fordj shall haffue gillerit eptter dyer i hanns shou»¹⁷⁷ Presten hevdet at bruksretten tilhørte ham. Dette var Jens og Ingmar åpenbart uenig i, men tinget dømte i favør av Hans. Tinget ga uttrykk for at prestens skulle ha samme rettigheter som «formanden» før ham hadde hatt, så lenge Jens og Ingmar ikke kunne frembringe bevis på at prestens ikke var eieren. I en annen sak på det samme høsttinget tiltalte prestens Arne og Heming for å bryte eiendomsretten. Saken viser videre til at lensmannen og seks menn skal undersøke om disse forholdene stemte.¹⁷⁸ Disse sakene er de første som drøftes her blant flere saker som tok opp prestens konflikt med deler av allmuen angående retten til bruk av land og jord.

4.2.2.4 Retten på bruk av land og jord

Det var en klar endring i profilen til sakene under kategorien økonomi i lokaltingene - som oppgaven har vært inne på tidligere var sakene om tiende avtagende utover perioden. Derimot så økte sakene som tok for seg retten på bruk av land og jord. Bare to av de tolv sakene som kan kategoriseres under retten på bruk av land og jord kom før 1627, samtidig som de syv siste sakene i lokaltingene kan kategoriseres slik.¹⁷⁹ Dette viser en klar forskyvning innen økonomi mot saker om retten på bruk av land og jord. Et godt eksempel på slike saker kom på høsttinget i Oviken den 7. september 1636.

Beklagede Hederlig och Wellerdt Mannd Her Jens Hemmingsen sogne prest her i ouigs giellid Att Nogle her i giellidet haffde gjort hannom forthræd, Jdet, Att de haffde sönder hugget och Neder Reffuitt hans gierdis

¹⁷⁵ Andresen 2000: 99.

¹⁷⁶ JDL b. 1: 224-225.

¹⁷⁷ Ibid: 224.

¹⁷⁸ Ibid: 225.

¹⁷⁹ JDL b. 1: 87-88, 141-143, 224-225 og 236, og b. 2: 58-59, 71-72, 73-74, 86-88, 88-89, 97-98, 112, 123-124.

Hage och der offuer faret Uden hans Willge och Minder: Och paa Liuste Kong: Majjtts: foget, mz Lagrettet Att der som der Nogen eptter denne dag findis mz sligt Att giöre, entten hans gierde Neder At felde eller der offr Att fare eptter denne dag, den Att böde thill Kong: Majjtts: 8 örtuger 13 mr och stannde presten thill Rette for sinn skaade eptr 6 Mendzs sigellse:¹⁸⁰

Noen hadde brutt ned gjerdet til sogneprest Jens Hemmingsen i Oviken gjeld og gått over hans land uten tillatelse. Det ble gjort klart at om noen gjorde dette igjen måtte de betale 8 örtuger og 13 mr (en standardbot ved enkelte lovbrudd), og de måtte stå til rette ovenfor presten for skadene.

Det var også en del saker under kategorien retten på bruk av land og jord som tok opp kjøp og salg av bruk, og arveoppgjør. På skattetinget i Brunflo den 14. januar 1637 kom en sak som tok for seg et arveoppgjør.

War Sted for rette Her Olluff Pederss Pastor J bröndflod och besporde sig for Lagrettet her for thing och Dom, om Salig Samuell pederssens hanns Broder eptterleffske Mette frederichs datter Burde arffue noget i det faste godz Lunden eptter Sinn maandz död, eptterdj det börn som de Afflitt thillhobe Udj ecteskab offr Leffde sin fadr och der eptter döde. och Moderen Arffuitt thz samme barn:[...] ¹⁸¹

Oluf Pedersen spurte om enke Mette Fredrichs hadde rett på noe av arven fra Lunden gods, noe tinget tilbakeviste. Saken bidrar her til å vise det brede spekteret av saker som kom under retten på bruk av land og jord. Det var alt fra saker som tok for seg vandalisme på prestens jord til saker der presten deltok i arveoppgjør.

Endringen i profilen i de økonomiske sakene mot retten på bruken av land og jord tyder på et par ting. Man ser at saker omhandlende tiende, fisketiende og pliktarbeid forsvinner fullstendig. Derfor virker det å ha blitt en aksept for sentralmaktens politikk mot midten av 1600-tallet. Det virker som allmuen hadde godtatt at de ikke kunne forhandle om disse kravene. Dette passer godt med Andresens konklusjon i hans behandling av landstinget, der han viser til at jemtene hadde fått redusert sin politiske frihet og selvbestemmelse. Tidligere hadde de hatt større muligheten til å forhandle med sentralmakten, og de hadde nytt større politisk og økonomisk frihet.¹⁸²

¹⁸⁰ JDL b. 2: 73-74.

¹⁸¹ Ibid: 88-89.

¹⁸² Andresen 2000: 125.

4.2.2.5 Presten i Hammerdal og bruksretten på Svedje gods

Morten Halvardson var i en «forhandling» om bruksretten på godset Svedje, en forhandling som pågikk gjennom årene 1640 og 1641. I tingbøkene kom presten frem gjennom tre individuelle saker, en i 1640 og to i 1641.¹⁸³ Saken fra 1640 viser at presten var i konflikt med en Mattis Jonsen omhandlende manglende tiende for bruken av godset.

War sted for rette her Morten Halourdssen pastor i Hamerdall. Och haffde i rette steffnitt hans landbonde Mattiis Jonssen i Halden, och beklageligen tilltaalede hanom, for hand nu paa thet fierde aar, siden hand kom der till gielldet, haffde besiddet och brugt et gotz ved naffn Suidi och emeden iche giffuet hanom en skielling eller dis verdt i thage, kiendellse eller rettighed der aff, eij | heller leding eller landschyld der, meegit mindre hans prestelig fiske tieende, [...]¹⁸⁴

Morten Halvardson hadde stevnet sin leilending, brukeren av godset Svedje, i retten for manglende landskyld og skysspenger de fire siste årene, og for at han kun hadde betalt inn deler av fisketienden. En av årsakene til at saken kom opp på landstinget var at Mattis i 1638 ble funnet skyldig i ikke å ha betalt inn fisketiende, uten at han gjorde opp for seg i etterkant. «u-anseet hand paa seeniste kar - - - ting 1638 er thilldömbtt at giffue prest[en] tiende fisch, eptter gammel Jacob Pederssens lagmandz dom, [...] och iche haffuer villet den fyllist giöre.»¹⁸⁵

I sitt forsvar mot Mortens anklager utfordret Mattis ham på bruksretten på deler av Svedje gods, og Mattis hevdet at godset var ulovlig bygslet.

[...] her Mortens formands, salig her Erichis, böxell breff, at den s. mand haffde böxlet for: ne gaard i skog och marck at niude sin liffs tid, undtagen hallff Suidi floden och Hostsiö fietterne och den ellsgaard paa Gaarfloden, som presten iche kand ombære, dog böxslet med diss contition, at hand skulle giffue hanom eller hans epterkommere prestemend landskyllid der aff, naar to aar var forlöben eptter samme böxsel breff var udgiffuen den 16 augusti 1635, [...]¹⁸⁶

Mattis viste til at han som var prest før Morten, Erik, hadde et bygselsbrev som sa at bygslingen ikke kunne endres. Like fullt ble den endret bare to år senere, den 16. august 1635. Retten dømte i favør av Morten, men ordlyden i saken viser til usikkerhet rundt prestens rett på bruket. Årsaken til at Mattis ble dømt var ikke nødvendigvis at han tok feil i sin påstand

¹⁸³ JDL b. 3: 46-49, 52-53 og 59.

¹⁸⁴ Ibid: 46-49.

¹⁸⁵ Ibid: 47.

¹⁸⁶ Ibid: 48.

om at Mortens bygsling var utenfor lovverket, han ble dømt fordi han handlet utenfor lovverket selv.

Et år senere kommer saken nok en gang opp i landstinget.¹⁸⁷ Mattis ble igjen stevnet av presten, nok en gang for å ikke å ha rettet seg etter den dom som ble avsagt sist. Det ble ikke i denne saken avsagt en endelig og klar dom, og vi kan derfor ikke si noe om det endelige utfallet. «thi för kand jeg ingen endelig dom om same aabodz betaaling udstede.»¹⁸⁸

Den siste saken som tok opp Morten Halvardson og bruket på Svedje kom på landstinget den 13. desember 1641.¹⁸⁹ Stiftskriveren Chresten Bastiansen hadde stevnet Morten for å hevde bruksrett på godset Svedje. Chresten mente ressursene fra bruket skulle gå til vedlikehold og underhold av kirken, ikke presten og presteboet. På grunn av noe som blir beskrevet som feil i prosessene, ble saken vist til lokaltetinget for at det der skulle avgis endelig dom. Dette er det siste man ser til sakene om Morten og Svedje gods, og det kan derfor ikke vises til et endelig resultat.

Det som går igjen i sakene er problematikken rundt hvem som hadde retten på bruken av Svedje gods. Hele veien ble det problematisert om presten egentlig hadde bruksretten. Det kom frem at godset kanskje tilhørte kirken, og ressursene kun skulle bidra til kirkevedlikehold. Mattis kom ingen vei med forsvaret av sine handlinger og manglende betalinger, men hans motvilje førte saken videre og satte etter hvert presten under press. Til slutt stod faktisk presten i fare for å miste bruksretten på godset.

Bromè viser også til Morten Halvardsons problemer med allmuen, uten at han viser til saken mellom Morten og Mattis. Han kobler problemene opp mot en langvarig konflikt mellom Morten Halvardson og Morten Steinus, og viser videre til Mortens problemer med å hente inn tiende og skatt, og få de skysstjenestene han hadde krav på for å komme seg mellom sognets kirker. Bromè drar prestens konflikt med allmuen opp mot saken som kom på landstinget i 1643.¹⁹⁰ Der fikk bøndene klar beskjed om at de må forholde seg til de retningslinjene som kom frem i ordinatsen. De skulle betale tienden, og de fikk beskjed om å skyse Morten mellom kirkene.¹⁹¹

Sakene om Svedje gods viser hvordan allmuen brukte landstinget i en forhandling med øvrigheten. Man kan si at Mattis' taktikk i forhandlingen var å ikke rette seg etter prestens krav, noe som førte til at presten måtte ta opp saken i tinget. Derfor kan man si at tingene var

¹⁸⁷ Ibid: 52-53.

¹⁸⁸ Ibid: 53.

¹⁸⁹ Ibid: 59.

¹⁹⁰ Bromè 1945: 196-197.

¹⁹¹ JDL b. 3: 86.

en arena for forhandling, og at allmuen forhandlet gjennom å ikke rette seg etter kravene fra øvrigheten. Det kom frem i sakene at problemene rundt Svedje gods også ble behandlet i lokaltinget. Det er dog ikke funnet noen bevis for dette i oppgavens analyse av lokaltingene. Uavhengig av manglende bevis kan det faktum at saken ble behandlet i lokaltingene tyde på to ting. For det første tyder det på at landstinget ikke i like stor grad som lokaltingene ønsket å fungere som dømmende instans, siden landstinget forsøkte å skyve saken over i lokaltingene. For det andre tyder det muligens på at landstinget forsøkte å få ned den totale mengden saker. Begge disse passer inn i Andresens argumentasjon om at myndigheten forsøkte å endre landstingets rolle i Jemtlands mot den rollen lagtingene i det øvrige Norge hadde. Like fullt ser man forsøk fra allmuen, som i saken mellom Mattis og presten, på forhandling.

4.2.2.6 Retten på fiske og fisketiende

Den første saken som omhandlet økonomi på landstinget, nærmere bestemt fiske og fisketiende, som tok for seg møtet mellom allmuen og presteskapet kom den 5. februar 1628.

War i rette steffnrit de Ragenns mend, som bruger Ragenssills nodekast forudenn tiennde thill kongenn och kiercken, sampt sogne presten her Peder Andersson, som samme tidenne opberger, at möde her i dag med deris adkomst breffue derpaa, daa haffde de ingenn adkomst breffue eller loglig beschedenn paa samme tiennde at opberge eller fri for at vere, uden bönderne sagde sig giffue prestenn alld samme ärlige tiennde, och presten sagde sig kongens anndpart at vere beuillget aff velb. [...]¹⁹²

I første omgang vises det til at Ragundas menn hadde fisket med garn uten å betale tiende til kirken og presten. Dette benektet bøndene da de hevdet at tienden var betalt til både kirken og presten. Saken resulterte i at lagmannen dømte i favør presten. Deretter vises det til at prest Peder Andersson ikke hadde videreformidlet konges tiende til Jens Juel, som på den tiden var statholder i Norge.¹⁹³ «sogne prestenn her Peder iche kannnd benegte at haffue, saa neer som it aar, taget allt sidenn fegden for: ne tiennde, daa bör hannnd betaalle welb. Jens Juull for Kong. Majitts tiennde der aff dette aar»¹⁹⁴ Derfor kan saken beskrives som todelt. Det var en konflikt mellom presten og bøndene, og en konflikt mellom presten og den verdslige øvrigheten. I den første konflikten ble det dømt i favør de geistlige, og i den andre konflikten ble det dømt i favør de verdslige. Saken viser at bøndene hadde holdt igjen fisketienden som skulle til sognepresten, og at sognepresten hadde holdt igjen tienden som

¹⁹² Ibid: 27-28.

¹⁹³ Rian 1975.

¹⁹⁴ Ibid: 27-28.

skulle til statholderen i Norge. Dette ble i begge ledd sett på som problematisk, og saken viser at øvrigheten måtte legge press både på de geistlige og allmuen for å hente ut resurser i Jemtland.

Når det ble beskrevet hvorfor bøndene måtte betale fisketiende, ble det vist til en forordning som ble formidlet 13. januar 1616 og 4. august 1616. «forordning daterit den 13 januarii 1616, och itt deris sambs breff indholld, daterit 4 augustii 1616,»¹⁹⁵ Dette var en forordning som ga uttrykk for hvilke regler bøndene måtte forholde seg til i forhold til fisketienden. Videre kan forordningen sees på som et tydelig tegn på at myndighetene hadde et behov for å påpeke at fisketienden ikke var åpen for forhandling.

Retten på fiske skapte også problemer mellom prest Peder Andersson og Ås' menn. Det kom en sak på det samme landstinget i 1628 omhandlende presten og retten på fiske, presten kom i konflikt med noen fra allmuen.

Aff kiennd, at efterdi de Bissgaardz mend haffuer indtaget her Peder med sig udi langnoedz dregt for de Aasse mend deris grund, emod logenn, som de klager, huilckett i thingbogenn, som for er rört, den 15. decembr. 1627 er ind fört, daa haffuer nu lagmanden saa for rette aff sagt, at her Peder schall inthet haffue magt thill eptter denne dag for de for:ne Aasse mendzs grund nogen nöde kast at bruge, udenn hannd kannd haffue thet i deris minde, menn dennom sellff alldiellis eptter logenn at maa niude frii fischerii for deris grund thill middybs.¹⁹⁶

Peder Andersson hadde fisket på landet til Ås' menn. Lagmannen ga beskjed om at dette ikke måtte forekomme, siden Ås' menn etter loven hadde rett til å fiske fritt på deres egen grunn. Saken bidrar derfor til å presentere et nytt perspektiv - at øvrigheten ikke alltid støttet prestene når de var i konflikt med bøndene.

Det kan ikke beskrives som verken overraskende eller unikt at prestestanden møtte jemtene i konflikter om fiske. Bromè hevder at fisken var et viktig supplement til de jemtske husholdningene, og det var veldig få bønder som ikke hadde fisk som en del av matbeholdningen i heimen. Dette viser også Salvesen til gjennom å påpeke at jakt og fiske spilte en viktig rolle i jemtens økonomi.¹⁹⁷ Bromè påpeker videre at retten på fiske var utgangspunktet for en rekke konflikter på 1500- og 1600-tallet i Jemtland.¹⁹⁸ Derfor kan det med forholdsvis stor sikkerhet hevdes at konfliktene mellom prestestanden og allmuen om fiske ikke kom som et resultat av deres konfliktfylte relasjon.

¹⁹⁵ Ibid: 27-28.

¹⁹⁶ Ibid: 29.

¹⁹⁷ Bromè 1945: 42, og Salvesen 1979: 43.

¹⁹⁸ Bromè 1945: 42-45.

4.2.3 Annet

To av sakene fra landstinget var kunngjøringer fra myndigheten, og disse ble derfor presentert i kapittel 3 siden de beskriver kongemaktens politikk ovenfor prestestanden. De to siste var saker der presten var passiv deltaker - verken den tiltalende eller den tiltalte.

Den første saken der presten var passiv deltaker omhandlet en person som var tiltalt for å ha løyet om datterens dåp til presten.¹⁹⁹ Personen som ble tiltalt, Oluf, ble også dømt i saken, og han måtte stå kirkens disiplin og bøte til kongen etter evne. Presten deltok ikke i saken utover at han var løyet til, og han kan derfor kun beskrives som vitne.

Den andre saken tok opp en konflikt i allmuen.²⁰⁰ Utover å vise prestens rolle som en dominerende personlighet i samfunnet, som fungerte som vitne i enkelte saker, gir ikke disse sakene en dypere innsikt i prestenes posisjon og rolle i Jemtland. De vil derfor heller ikke behandles nærmere i denne oppgaven.

En sak som kom i 1636 er heller ikke av stor betydning i en kartlegging av prestestanden. Allikevel er den aktuell i denne oppgaven siden Søren, presten som ble avsatt ved i 1609 og 1613 (avsettelsene er drøftet i kapittel 3),²⁰¹ var en av partene. Saken tok opp at en prest ved navn Mogens Persson involverte seg i jakten på inventar som tilhørte Sunde prestegjeld. Det står at det under «fegden», som sannsynligvis kan oversettes til «under Kalmarkrigen», hadde forsvunnet noe inventar som burde ha kommet til rette. Søren hevdet derimot på sin side at inventaret ble stjålet under krigen.²⁰² Saken viser at deler av det geistlige var uoversiktlig etter Kalmarkrigen, og at det tok tid før man fikk kontroll på for eksempel inventar.

4.2.3.1 Reformasjonen og øl-kirker

En sak fra 1621 viser at reformasjonen enda ikke hadde fått fullstendig fotfeste i det jemtske samfunnet. Den 11. desember på Offerdals ting var det en sak omhandlende det som av tinget ble beskrevet som avguderier.

[...] haffde kong: M: fougð, daniell Rassmussen i Rette Ladett kallde, och thillsporde her Olluff Nielsen i Mou, pastor i offerdalls gjeld, huad dett Var for Auguderij. Som shall Vere brugtt Udj de Ulaglige Capeller her i offerdall, Om huillckett her Olle haffde shreffuett biispen thill, Da fremblaagde her Oluff sin skriffteligh Beretningh der om, Leest och paashreffuitt, Lydendis i sin kortte Meening, Att hannom Were

¹⁹⁹ JDL b. 3: 59-60.

²⁰⁰ Ibid: 29.

²⁰¹ NRR b. 4: 326-327 og 494.

²⁰² JDL b. 2: 63.

kommen i forfaringh, thz Udj skog bygden J offerdalls sogn, fanttis Nogle Nogle Cappeller (: Jblantt huilcke ehr itt besöderliggt, hoss den gaard Landöen :)thill huilcke Waar ind förrt Nogle billede, Som thillforne ha[ffr] Veritt Udkast Aff sogne kiercken, och eptterdj for:e Cappelle [...]²⁰³

Presten i Offerdal frembrakte bevis på at han hadde funnet ut at det var noen kapeller i skogsbygdene i Offerdals sogn der det fantes bilder som var kastet ut av sognekirken under reformasjonen. Fogd Daniel Rasmussen hevdet at bruken av disse bildene var avgudereri, siden det ikke var lov med slike bilder lenger. Nesten hundre år etter reformasjonen i Jemtland var altså praktisering av katolisismen enda ikke helt borte.

Saken er også interessant fordi kapellene i Offerdal ikke ble nevnt i Reformatsen. Dette er verdt å bite seg merke i, siden ett av målene med Reformatsen var å avskaffe slike kapeller. Årsaken til at Kapellene ikke ble avskaffet kom ikke frem i saken, men vi kan se for oss at de ble holdt skjult under Christian Friis' kartlegging av de geistlige forholdene i stiftet. «Cappelle, findis iche Neffnitt, approberitt och sambtöcktt Udj Kierckens Reformatz,»²⁰⁴

Hamre viser til at kapeller og kirker, som blir beskrevet som ølkirker, skulle nedlegges av økonomiske årsaker. Dette var kirker det ikke lenger var behov for, siden de lå så tett opp til andre kirker og kapeller. Navnet øl-kirke kommer av at de ble brukt til sosiale sammenkomster, gjestebud og drikkelag, en bruk som vakte bekymring fra geistlig hold. Nedleggelsen av disse kapellene reduserte embetsinnehavernes arbeidsmengde samtidig som det økte deres inntekter, altså noe som kan beskrives som et klart motiv hos presten.²⁰⁵ Dette motivet er dog ikke aktuelt her, siden kapellene i Jemtland ikke var lagt til domkapitlet.

Avslutningsvis i saken bekreftes det at alle kapellene skulle rives. Videre skulle de tiltalte stå kirkens disiplin og gi noe til de fattige. Beskjeden fra øvrigheten var klar, å praktisere religion utover de rammene myndighetene hadde satt var strengt forbudt.

I en annen sak, på skattetinget på Ragunda i 1627, viste øvrigheten en mer avbalansert tone ovenfor allmuen, da det ble gitt uttrykk for behovet for en kapellan.²⁰⁶ Presten Peder Andersson hadde på grunn av sin alderdom behov for hjelp. Derfor ble allmuen etterspurt om å frivillig hjelpe ham å lønne en kapellan. Her vises ikke den samme strenge og kontrollerende tonen som i saken omhandlende avguderiet, noe som kan tyde på at øvrigheten var mer opptatt av at allmuen ikke skulle bevege seg utenfor de rammene som lå til grunne for religionsutøvelsen, enn den var for at allmuen ikke skulle få et tilfredsstillende religiøst tilbud.

²⁰³ JDL b. 1: 18-20.

²⁰⁴ Ibid: 18.

²⁰⁵ Hamre 1983: 31.

²⁰⁶ JDL b. 1: 244.

Det ble lagt større press i saker der allmuen tok religionsutøvelsen i egne hender enn i de sakene det var behov for mer personell i kirken. Det økonomiske aspektet var nok sentralt her - det er sannsynlig at endringer som krevde en frigjøring av økonomiske midler var vanskeligere å gjennomføre. Men årsaken til øvrighetens fremgangsmåte kan også knyttes opp mot befolkningens vilje til å ofre noe for å ha kirke og prest i nærheten.²⁰⁷ De store avstandene i Jemtland skapte, i tillegg til prestens alder, kanskje et behov for å ha residerende kapellaner for at det geistlige tilbudet skulle bli tilfredsstillende.

4.3 Konklusjon

Den største forskjellen mellom landstinget og lokaltingene er hvilke saker som ble behandlet. I landstinget kom det ingen saker under personlig konflikt, mens det i domsbøkene var nesten like mange slike saker som det var under kategorien økonomi. Det er i hovedsak her de ulike rollene til tingene kom tydeligst frem. Hvilke lover og straffer som gjaldt for de personlige konfliktene hadde kanskje ikke samme behov for forhandling som de økonomiske sakene, noe som tyder på at jemtene var forholdsvis enig med myndighetene om rammeverket for behandlingen av personlige konflikter.

Man kan ikke tolke tallene i tabell 1 til at det utelukkende var en konflikt mellom de geistlige og allmuen, på tross av mange saker under personlige konflikt i starten av 1620-årene. Noen av sakene under personlig konflikt viser prester som støttet allmuen i konflikter. Allikevel var det bare unntaksvis at presten forsvarte personer i allmuen, og vi kan sannsynligvis konkludere med at prestene og bøndene til tider hadde et problematisk forhold. Et av hovedmålene med dette kapittelet er å etterprøve hvorvidt danifiseringen og uniformeringen skapte et spent forhold mellom allmuen og de geistlige. Det er ingen bevarte tingprotokolle før 1621, og det kan derfor ikke sies noe om konfliktnivået før dette året, men i det analyserte materiale er de fleste personlige konfliktene i starten av 1620-årene. Dette viser at prestestanden gikk spesielt dårlig overens med allmuen samtidig som de var utsatt for et betydelig uniformeringstrykk av kongemakten. Noe som kan tyde på at prestenes dårlige forholdet med allmuen hang sammen med uniformeringen. En av saksrekkene det er vist til i dette kapittelet, den mellom sogneprest Jacob Jenssen og allmuen, kan brukes for å underbygge Bromès påstand om at danifiseringen gjorde at det ble et særs dårlig forhold.²⁰⁸ Det ingen saker i tingprotokollene, utover disse sakene, som tydelig viser at opphavet til prestene skapte problemer, uten at dette nødvendigvis gir grunnlag for å utelukke

²⁰⁷ Hamre 1983: 28.

²⁰⁸ JDL b. 1: 26-27, 27-28, 69, og 124-129.

danifiseringen som årsak. I kongebrevene kom det allikevel frem en lignende sak, den om Daniel Matssøn.²⁰⁹ Det kan se ut som om han hadde det samme ønsket som Jacob Jenssen; å få et embete et annet sted enn i Jemtland, sannsynligvis fordi han ikke evnet å integrere seg i samfunnet. De kulturelle forskjellene mellom de jemtske bøndene og de dansk-norske prestene lå nok bak en del av konfliktene. De dansk-norske prestene dro sannsynligvis med seg tradisjoner, verdier og normer som ikke alltid passet inn i det jemtske samfunnet. Allikevel må dette sees på som en noe forsiktig konklusjon, siden innholdet i sakene ikke gir grunnlag til å bastant hevde at prestenes opphav lå bak det høye konfliktnivået. Videre ser man at den personlige konflikten i hovedsak kan knyttes opp mot starten av perioden - den siste saken kom i 1636. Dette gir grunnlag for å hevde at det spente forholdet mellom prestene og allmuen normaliserte seg. Derfor kan det påpekes at kongens geistlige politikk var vellykket, om målet var å kutte båndene til Uppsala og Sverige, og videre skape en uniform dansk-norsk prestestand, som var integrert i den dansk-norske statsadministrasjonen.

Allmuen møtte også prestene i økonomiske konflikter rundt tiende, fisketiende, pliktarbeid og retten på bruken av land og jord, der allmuen viste villighet til å forhandle rundt øvrighetens krav og forordninger. I de fleste sakene var det allikevel de geistlige som tiltalte personer fra allmuen, og i de fleste sakene dømte også øvrigheten i favør de geistlige. Om man ser på geistligheten som en forlengelse av staten, er ikke utfallet i sakene overraskende. I sitt arbeid med bondeopprør i Trøndelag ca. 1550-1600, viser Njåstad til at staten ikke pleide å ta bøndenes klager over økt skattepress til etterretning.²¹⁰ Det virker som om bøndene etter hvert fikk en forståelse av at det ikke var vits i klage over skattetrykket. Det var en forholdsvis tydelig endring i profilen til de økonomiske sakene mot slutten av perioden. Det ble mot midten av 1600-tallet, innen kategorien økonomi, færre saker som behandlet manglende innbetaling av tiende, fisketiende, og manglende pliktarbeid. Allmuen var mer villig til å forhandle om disse forordningen og kravene i starten av 1620-årene.

Denne analysen gir ikke grunnlag for å hevde at de økonomiske konfliktene i Jemtland kan knyttes opp mot kongemaktens geistlige politikk, den må heller forstås gjennom de verdslige kravene som ble stilt etter Kalmarkrigen, hovedsakelig de økonomiske.

²⁰⁹ NRR b. 6: 581.

²¹⁰ M. Njåstad. *Bondemotstand i Trøndelag ca. 1550-1600*. Masteroppgave ved NTNU. Trondheim 1994: 158.

Kapittel 5: Konklusjon

Målet med denne oppgaven har vært å se nærmere på geistlighetens rolle i den statlige integrasjonen i Jemtland 1571-1645, og videre å forstå den i lys av statsutviklingen i Europa. Presentasjonen av oppgavens resultater vil foregå i to ledd – først vil geistlighetens rolle i integrasjonen av Jemtland i Danmark-Norge klargjøres, deretter den jemtske utviklingen i lys av statsutviklingen i Europa.

5.1 Geistlighetens rolle i integrasjonen av Jemtland i Danmark-Norge

Hovedtendensen kommer relativt tydelig frem i analysen av kildene. Utviklingen etter den geistlige overføringen i Jemtland fulgte utviklingen i resten av staten etter reformasjonen. Kongemakten brukte den geistlige kontrollen for å integrere området i Danmark-Norge, på samme måte som kongemakten gjorde i Norge under og etter reformasjonen i 1536/37. Geistligheten i Jemtland ble dermed tettere integrert i statsadministrasjonen, og man kan si at den ble en del av det verdslige øvrighetsvesenet. Under reformasjonen ble dette gjort ved å kutte båndene til erkebiskopen og biskopene, og underlegge de nye geistlige bestyrerne, superintendentene, kongemakten. Denne prosessen foregikk i Jemtland ved at kongemakten kuttet de geistlige båndene til Sverige og Uppsala. Under denne prosessen ser vi at geistligheten i Jemtland ble mer lik den i det øvrige Norge. I tillegg til at prestene ble integrert i den verdslige øvrigheten, ble de også uniformert inn mot kravene som ble stilt ovenfor den geistlige øvrigheten i Norge.

Kildematerialet viser at det kom en rekke nye geistlige krav og forordninger fra kongemakten helt frem til Jemtland, både geistlig og verdslig, ble liggende under Sverige i 1645. I hovedsak kan disse kravene og forordningene deles inn i to ulike perioder. Den første perioden var mellom den geistlige overføringen i 1571 og Kalmarkrigens start i 1611, og den andre perioden var mellom Kalmarkrigens slutt i 1613 og Brömsebro-freden i 1645.

(1) I den første perioden kom det en rekke strukturelle endringer geistlig. I likhet med reformasjonen i Danmark-Norge, ga den geistlige overføringen i Jemtland statsmakten økt innflytelse i provinsen. Argumentet her er at myndighetene etter den geistlige overføringen forsøkte å skape strukturer som gjorde at prestene kunne fungere i kongemaktens ærend. De to sakene som viser dette målet best er planene for skole på Vesterhus og danfiseringen av prestestanden. Sakene er også i denne oppgaven til dels blitt knyttet sammen, der det er vurdert om danfiseringen var en erstatning/forlengelse av skoleplanene. Det er nødvendig å

påpeke at dette ikke kan bevises gjennom analysen, og at det derfor kun må sees på som en antakelse.

(2) I den andre perioden gikk kongemakten mer aktivt inn i styringen av presteskapet. Denne perioden knyttes her opp mot spenningen som eksisterte i Norden i forbindelse med tiden rundt Kalmarkrigen. Fra og med 1609 kom det en rekke brev som gikk direkte inn og styrte prestenes liv og embetsførsel. Gjennom disse brevene ble det klargjort hvilke rammer prestene i Jemtland måtte forholde seg til både i embetsutførelsen og privat. Brevene i denne perioden kan sees på som en forlengelse av kongemaktens geistlige linje, som kom den første perioden etter overføringen i 1571, dog var strategien noe annerledes - kongemakten ønsket å styre enkeltprestene mer direkte.

Det kommer tydelig frem av denne analysen at spesielt pretestanden ble utsatt for uniformerende krav og forordninger etter at kongemakten fikk den geistlige kontrollen. Det kan derfor hevdes at prestene ble det fremste geistlige verktøyet for kongemakten i integrasjonen av Jemtland.

Nå som det er etablert at de fleste tegnene tyder på at kongemakten ønsket å bruke geistligheten for å knytte Jemtland tettere til den dansk-norske statsmakten, skal det klargjøre gjennomslagskraften til denne politikken. Analysen av tingprotokollene viser personlige konflikter i starten av 1620-årene, som avtok utover i perioden. En av sakene i tingprotokollene viser at opphavet til presten var årsaken til den personlige konflikten.²¹¹ Dette er ikke nok til å hevde at danifiseringen lå bak det problematiske forholdet mellom prestene og allmuen på starten av 1620-årene, men saken bidrar absolutt til en slik påstand. I tillegg viser kongebrevene at en Daniel Matssøn ønsket seg bort, sannsynligvis på grunn av at han ikke evnet å integrere seg i det jemtske samfunnet.²¹² Like fullt normaliserte forholdet seg utover perioden, og det ble etter hvert ingen saker under personlig konflikt - de to siste sakene som kan kategoriseres under personlig konflikt kom i 1636. En utvikling som gir inntrykk av at allmuens motvilje mot kongemaktens geistlige politikk avtok, og at de dansk-norske prestene etter hvert ble aksepterte i Jemtland.

Parallelt med fallet i sakene under personlig konflikt økte den økonomiske konflikten. Denne økningen er vanskelig å forstå utelukkende ut i fra danifiseringen og uniformeringen av pretestanden. Derimot spilte sannsynligvis den statlige integrasjonen av Jemtland en større rolle. Den statlige integrasjonen av Jemtland etter Kalmarkrigen førte til en rekke økonomiske belastninger for jemtene. Selv om statsmakten evnet å hente ut flere ressurser,

²¹¹ JDL b. 1: 69.

²¹² NRR b. 6: 581.

viser Andresen til, på tross av at han hevder området ble tettere integrert i Danmark-Norge, at allmuen aldri sluttet å kjempe mot de nye økonomiske kravene.²¹³ Som en følge av den statlige integrasjonspolitikken økonomiske konsekvenser, møtte jemtene prestene i en rekke økonomiske konflikter, siden det økonomiske grunnlaget til både allmuen og prestene ble utfordret av kongemakten. De økonomiske konfliktene mellom prestene og allmuen kan derfor sannsynligvis ikke knyttes opp mot kongemaktens geistlige politikk. Man kan ikke avvise at den geistlige politikken spilte en rolle, men kildene gir ikke eksplisitt uttrykk for dette.

Ut i fra denne analysen kan det hevdes at den geistlige utviklingen 1571-1645 kan presenteres i en modell som beskriver den statlige integrasjonen av Jemtland. Andresen presenterer den økonomiske, politiske og militære utviklingen når han viser til statsutviklingen, noe som også er gjort i denne oppgaven. Påstanden her er at geistligheten spilte en såpass sentral rolle i utviklingen at modellene bør utvikles. Integrasjonen av Jemtland i Danmark-Norge må derfor forstås gjennom en økonomisk, politisk, militær og *geistlig* utvikling.

5.2 Den jemtske utviklingen i et europeiske statsutviklingsperspektiv

Innledningsvis ble statsutviklingen i Europa på 1500 og 1600-tallet drøftet. En enkel modell for å forstå denne ble presentert, og hovedpoenget var at begrepet statsutviklingen i perioden i stor grad kan knyttes til statsmaktens ønske og evne til å øke kontrollen over sitt geografiske område, noe den gjorde ved å uniformere det politiske, hente ut ressurser mer effektivt, og beskytte seg mot indre opprør og andre statsdannelsers innflytelse. Evnet statene å utvikle disse faktorene, vokste de etter hvert frem til å bli mer lik de solide og robuste statsmaktene som finnes i dag. De gikk fra å være konglomeratstater, der de ulike provinsene ofte hadde stort politisk handlingsrom, til å bli uniforme politiske og tydelig avgrensede stater.

Religion var en sentral del av befolkningens liv, og de geistlige var for de fleste i allmuen den delen av øvrigheten de måtte forholde seg til i det daglige liv og gjøren. Gjennom å integrere geistligheten i statsadministrasjonen fikk statsmakten et nytt hjelpemiddel for å utvikle og styrke sin kontroll over befolkningen. Derfor kan man ikke se bort ifra geistlighetens betydning for statsutviklingen i de reformerte statene. Det er flere av dagens moderne stater som ikke er reformert, så man kan ikke nødvendigvis hevde at geistlig kontroll var en nødvendighet, men når kongemakten fikk kontroll over det geistlige, ser man klare

²¹³ Andresen 2000: 96-97.

tegn på at geistligheten begynte å fungere som en del av statsadministrasjonen, og jobbet for statsmaktens målsetninger. Geistligheten spilte blant annet en viktig rolle i integrasjonen av Norge i den dansk-norske staten etter reformasjonen.

Jemtlands forholdsvis frie rolle i den dansk-norske staten ble utfordret utover 1600-tallet. En utvikling som kan knyttes til klare europeiske tendenser i samtiden. Statens kontroll og makt i sine områder, økte betydelig på 1500- og 1600-tallet i Europa, samtidig som den interstatlige konflikten økte, en utvikling som også var tydelig i de nordiske statene. Jemtland var altså en av provinsene i Danmark-Norge som måtte forholde seg til en sterkere statlig innflytelse og integrasjon. Geistlighetens rolle i den statlige integrasjonen av Jemtland er i denne oppgaven på mange måter bekreftet, på tross av at det kan knyttes usikkerhet til hvor sentral den var for det endelige resultatet. Det er ikke usannsynlig at Jemtland hadde fått et likt resultat uten kongemaktens geistlige kontroll, i tråd med utviklingen i de katolske statene i Europa. Like fullt viser denne oppgaven at det geistlige bør ha en plass i modeller som beskriver den statlige utviklingen på 1500- og 1600-tallet i lutherske stater, også etter reformasjonen. Det kan argumenteres for at reformasjonen ikke bare må sees på som utgangspunktet for geistlighetens rolle i statsutviklingen - den må ikke kun sees på som en enkeltstående hendelse som ga statsmakten kontroll over kirkens ressurser og personell. Den geistlige kontrollen ga statsmakten en stadig økende innflytelse i sine områder når geistligheten ble bedre integrert i statsadministrasjonen - en prosess som foregikk lenge etter kongemakten fikk den geistlige kontrollen. Derfor kan det hevdes at om kongemakten evnet å integrere geistligheten i statsadministrasjonen, økte dens muligheter til å styrke og utvikle staten. For å kunne kartlegge og forstå geistlighetens betydningen i denne prosessen mer presist er det dog behov for videre utforskning av forholdene både i Norden og Europa.

Litteraturliste

Trykte kilder:

Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll I-III, Östersund/Lund 1933-1939. (=JDL)

Norske rigs-registranter I-VIII, ved Christian C. A. Lange et. al. Christiania 1861-1884.
(=NRR)

Trondhjems Reformats 1589 – Oslo Domkapittels Jordebok 1595. Utgitt for
Kjeldeskriftfondet av Anne-Marit Hamre. Oslo 1983. (=DTR)

Litteratur:

Andresen, Espen. *Landskap og Maktstat – Jemtland 1613-1645*. Östersund 2000.

Bach-Nielsen, Carsten og Holger Schørring, Jens. *Kirkens historie – bind 2*. København 2012.

Bagge, Sverre og Mykland, Knut. *Norge i dansketiden*. Oslo 1993.

Blix Hagen, Rune. *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Oslo 2007.

Brattbak, Morten. *Jemtland i nordisk politikk 1519-1541*. Masteroppgave i historie ved
NTNU. Trondheim 2002.

Bromè, Janrik. *Jämtlands och Härjedalens historia. Andra delen. 1537-1645*. Stockholm
1945.

Bull, Edvard. *Jemtland og Norge*. Östersund 1970. (Nytrykk av Jemtland og Norge. Oslo
1927).

Gustafsson, Harald. «The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early
Modern Europe» *Scandinavian Journal of History* 1998: 189-214.

Gustafsson, Harald. *Gamla riken – nya stater*. Stockholm 2000.

Gustafsson, Harald. *Nordens historie – en europeisk region under 1200 år*. Lund 2007.

Imsen, Steinar. *Superintendenten*. Doktoravhandling i historie ved UNIO. Oslo 1982.

Imsen, Steinar. *Europa 1300-1550*. Oslo 2000.

Lysaker, Trygve. *Reformasjon og Enevelde 1537-1804*. Trondheim 1987.

- Machiavelli, Niccolò. *Fyrsten*. (Oversatt og med innledning av Jon Bingen) Oslo 1998. (Nytrykk av *Il principe*. Firenze 1523).
- Njåstad, Magne. *Bondemotstand i Trøndelag ca. 1550-1600*. Masteroppgave i historie ved NTNU. Trondheim 1994.
- Njåstad, Magne. «The Eastern Realm’: The King of Norway and the Border Province Jemtland.» i S. Imsen (red.) *Rex Insularum – The king of Norway an His ‘Skattlands’ as a Political System c. 1260-c. 1450*. Bergen 2014.
- Rian, Øystein. *Jens Juels stattholderskap 1618-1629*. Revidert masteroppgave i historie ved UNIO. Oslo 1975. (Utgitt første gang i 1973)
- Rian, Øystein. *Den aristokratiske fyrstestaten: 1536-1648 – bind 2 i Danmark-Norge 1380-1814*. Oslo 1997.
- Rian, Øystein. *Embetsstanden i dansketida*. Oslo 2003.
- Sagengen Øygarden, Henriette. *Prost, prosti og provins – prosteembetet i Jemtland 1303-1563*. Masteroppgave i historie ved NTNU. Trondheim 2013.
- Salvesen, Helge. *Jord i Jemtland*. Trondheim 1979.
- Sandnes, Jørn. *Kniven, ølet og æren – Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo 1990.
- Strayer, Joseph R. *One the Medieval Origin of the Modern State*. Princeton 1998. (Nytrykk av *One the Medieval Origin of the Modern State*. Princeton 1970).
- Tilly, Charles. *The Formation of national states in Western Europe*. Princeton 1975.
- Vaadal Eliasson, Emil Mård. *Bygdas beste bønder? – Utmark, handel og sosial stratifikasjon i Jemtland 1445-1645*. Masteroppgave i historie ved NTNU. Trondheim 2015.

Vedlegg: Relevans for læreryrket

Denne oppgaven behandler geistlighetens rolle i statsintegrasjon av grenseprovinser, med fokus på Jemtland. Den er relevant for læreryrket på to nivåer – for eleven og læreren.

Den er aktuell i historietimer fordi den gir innsikt i den historiske utviklingen i Norden og Jemtland på 1500- og 1600-tallet. Innholdet gir elevene innblikk i den historiske bakgrunnen til dagens samfunn. Den moderne nasjonalstaten som eksisterer i dag er en videreutvikling av de staten som eksisterte og styrket seg på 1500- og 1600-tallet. Om elevene skal lære hvorfor verden er strukturert slik den er, vil denne oppgaven kunne hjelpe dem å forstå at det ikke alltid har vært slik det er i dag, og videre at dagens samfunn er et produkt av en historisk utvikling. Derfor kan det hevdes at oppgaven kan hjelpe elevene å utvikle en historieforståelse.

For lærere kan oppgaven være et redskap som kan tas i bruk for å planlegge timer og undervisning, siden den gir innblikk i et tema som er høyaktuelt, spesielt i læreplanen til historie og samfunnsfag. Innholdet i oppgaven kan integreres direkte i elevenes undervisningen, og oppgaven kan brukes som et oppslagsverk for læreren i søken etter aktuelle tema og spennende litteratur.